ПО ХЛІБ

І. В ОКЕАНІ.— РОЗДУМИ.— БУРЯ.— ПРИБУТТЯ.'

На широких хвилях океану гойдався німецький пароплав "Блюхер", що йшов із Гамбурга до Нью-Йорка.

Він уже чотири дні був у дорозі, а два дні тому поминув зелені береги Ірландії і вийшов в океан. З палуби, скільки оком сягнути, видно було тільки сіро-зелену, поорану глибокими борознами рівнину. Вона важко колихалась, місцями пінилась, вдалині темнішала і зливалася з обрієм, закритим білими хмарами.

Відблиск від хмар подекуди падав на воду, і на цьому перловому тлі ясно вирізнявся чорний корпус пароплава. Він ішов на захід, то важко спинаючись иа високі хЬилі, то западаючи вглиб, наче потопав; часом він зникав з очей, а часом, піднятий на гребінь валу, оголював своє днище, проте посувався вперед. Хвилі накочувались на нього, а він на хвилі — і розтинав їх своїми грудьми. За ним, наче величезна змія, звивався білий шлях спіненої води. Кілька чайок летіли за стерном, перевертались у повітрі і квилили так само, як і над польськими водами.

Вітер був попутний, тому пароплав ішов на половині пари, а натомість нап'яв паруси. Випогоджува-лось. Місцями між розірваними хмарами, проступали острівці блакитного неба, обриси яких весь час змінювалися. Відтоді як "Блюхер" вийшов з Гамбурзького порту, погода стояла вітряна, проте бурі не було. Вітер віяв зі сходу, але часом вщухав. Тоді паруси з лопотінням опадали, щоб незабаром знов випнутись, мов лебедині груди. Матроси у вовняних куртках тягнули канат нижньої реї від великої щогли, жалібно кричачи "Го-го-о!", нахилялись і випростувались у такт співу, і крик їх мішався із свистом мічманських дудок та з гарячковим диханням димаря, що викидав один за одним клуби або кільця чорного диму.

Користуючись доброю погодою, пасажири повиходили на палубу. На кормі виднілись чорні пальта й капелюхи пасажирів першого класу, на носі зібрався строкатий натовп простого люду — емігрантів, що їхали в трюмі. Деякі з них сиділи на лавках, курячи коротенькі люльки, деякі, поспиравшись на поручні, дивилися вниз на воду.

Було тут і кілька жінок з дітьми на руках та з бляшаними казанками, причепленими до поясів, кількоро молодих людей проходжались від носа до корми, насилу тримаючи рівновагу та заточуючись. Вони співали: "Wo ist das deutsche Vaterland?" може, думали, що вже того Vaterland'у ніколи не побачать, проте веселий настрій не залишав їх. Між цими людьми двоє було найсмутніших і ніби чимось відокремлених від усіх інших: старий чоловік і молода дівчина. Обоє, не розуміючи по-німецьки, справді були самотні серед чужинців. Хто вони, кожен міг одразу здогадатись: польські селяни.

Чоловік звався Вавжон Топорек, а дівчина, Марися, була його дочка. Вони їхали в Америку й оце тільки що насмілились вийти на палубу. На змарнілих від морської хвороби обличчях їхніх позначились страх і здивування. Зляканими очима поглядали вони на своїх супутників, на матросів, на пароплав, на димар,

"Де вона, німецька вітчизна?" (Нім.)

що так бурхливо пахкав димом, і на грізні водяні вали, що гнали пінясті гребені до бортів пароплава. Ці двоє не насмілювались навіть розмовляти. Вавжон тримався одною рукою за поручень, а другою за шап-ку-конфедератку, щоб її не звіяв вітер, а Марися трималась за батька і щоразу, коли пароплав хилився нижче, тулилася до нього і стиха ойкала зо страху. Через деякий час старий порушив мовчання:

— Марисю?

— А що?

— Бачиш?

— Бачу.

— А дивуєшся?

— Дивуюсь.

Та вона ще більше боялась, ніж дивувалась; старий Топорек — також. На їхнє щастя, хвиля зменшувалась, вітер вщухав, а крізь хмари проглянуло сонце. Коли вони побачили "сонечко ясне", на серці їм полегшало, бо подумалось, що воно "таке самісіньке, як і в Ліпинцях". Адже все тут було для них нове й незнане, тільки оцей осяйний променистий круг здався їм ніби давнім другом і захисником.

Тим часом море майже заспокоїлось; згодом паруси опали, з високого помосту залунав свисток капітана, і матроси кинулись зв'язувати їх. Дивлячись на матросів, що ніби впсіли в повітрі над безоднею, Топорек і Марися знову здивувались.

— Наші хлопці так не зуміли б,— сказав старий.

— Коли німці туди вилізли, то й Яcько виліз би,— відказала Марися.

— Який це Яcько?.. Собків?

— Який там Собків. Я кажу про Смоляка, конюха.

— Він хлопець хвацький, але ти викинь його з голови. Йому нема діла до тебе, а тобі до нього. Ти їдеш, щоб стати панією, а він як був конюхом, так ним і залишиться.

Він теж має садибу... "— Має, але в Ліпинцях.

Марися нічого не відповіла, тільки подумала: кому що мав бути, того не минути, і смутно зітхнула. А тим часом паруси були прив'язані, натомість на всю силу запрацював гвинт і так збурив воду, що пароплав аж задрижав. Та гойдавиця майже зовсім ущухла. Вдалині вода вже здавалась навіть гладенькою та блакитною. З трюму виходили все нові люди: робітники, німецькі селяни, волоцюги з різних приморських міст, що їхали в Америку шукати щастя, а не роботи; на палубі стало тісно, і Вавжон з Марисею, щоб нікому не лізти в очі, сіли на мотку канатів у самому кутку носа.

Тату, ще довго нам їхати водою? — спитала Марися.

— Хіба я знаю? Кого не спитай, ніхто тобі не відповість по-католицькому й по-нашому.

— А як же ми будемо в Америці розмовляти?

— Таж хіба не казали люди, що там нашого народу безліч?

— Тату!

— Чого?

— Дивно то воно дивно, та, однак, у Ліпинцях було краще.

— Не балакай казна-чого.

Проте через деякий час Вавжон додав, ніби мовив сам до себе:

— Воля божа!..

Дівчині на очі набігли сльози, а потім обоє стали думати про Ліпинці. Вавжон роздумував, чого він їде в Америку і як воно сталося, що їде. А

сталось так. Півроку тому зайняли його корову в чужій конюшині. Господар, що її зайняв, хотів три марки за шкоду. Вавжон не хотів їх дати. Господар подав до суду. Справа пролежала в суді довго. Тепер господар вимагав заплати не тільки за шкоду, а й за корову, яку мусив годувати до вироку. Вавжон упирався, бо йому шкода було грошей. Він витратив уже чимало иа самий процес, а процес тягся та й тягся. Витрати збільшувались. Нарешті Вавжон програв справу. За ту корову вже належало платити стільки, що в нього не стало грошей. Тоді забрали коня, а його за опір присудили до арешту. Топорек звивався, як вуж на вилах, бо саме надходили жнива, отож потрібні були і кінь, і робочі руки. Та він опізнився з возовицею, а саме задощило, і збіжжя поросло в снопах. І тут він подумав, що через одну шкоду пропаде вся його худоба, що він втратив стільки грошей, частину ременанту і весь сьогорічний урожай, отож на переднівку йому з дочкою доведеться хоч землю гризти або йти з торбами.

А що перед тим Вавжон був чоловік заможний і велося йому непогано, він з розпачу почав пити. В корчмі познайомився з німцем, який нібито скуповував по селах льон, а насправді зваблював людей їхати за море. Німець розповідав про Америку дива дивнії. Землі обіцяв задарма стільки, скільки не було в цілих Ліпинцях — із лісом і луками, так що Топорекові аж очі світились. Вірив і не вірив, але еврей-орендар підбріхував німцеві і казав, що там уряд дає кожному землі стільки, "скільки хто обробить". Єврей чув це від свого племінника. Сам німець показував гроші, яких не тільки селянські, а й поміщицькі очі ніколи не бачили. Вавжона спокушали, поки не спокусили. А чого йому тут залишатись? Адже він тільки за одну шкоду втратив стільки, що на ці гроші міг би взяти собі наймита. Що ж йому — на загибель тут залишатись? Чи взяти жебрацького костура та йти під костьол співати Лазаря? Ні, так не буде, подумав він, перебив з німцем руку, до святого Михайла спродався, взяв дочку і от тепер пливе в Америку.

Але подорож не була такою щасливою, як він сподівався. В Гамбурзі з нього здерли великі гроші за переїзд; на пароплаві вони їхали в трюмі. їх лякало погойдування пароплава і морська безмежність. Ніхто не міг

зрозуміти його, і він нікого. Обома ними попихались, наче якимись речами, відкидали, немов камінь з дороги; німці-емігранти глузували з нього і з Марисі. Під час обіду, коли всі товпились до кухаря, що роздавав страву, їх одпихали на самий край, так що не раз довелось і поголодувати. Було йому на тому пароплаві зле, серед чужих людей він почував себе самотнім. Не мав надії ні на кого, крім бога. При дочці він бадьорився, зсував набакир шапку, казав Марисі дивуватись і сам з усього дивувався, але нічому не вірив. Часом він побоювався, що "язичники", як він називав супутників, кинуть його й дочку в воду або змусять змінити віру чи підписати бомагу, хоч би й таку, щоб запродати чортові душу.

І сам цей пароплав, що день і ніч посувався вперед по незмірних морських просторах, трясся, гучав, пінив воду, дихав яв дракон, а вночі тяг за собою хвіст вогнистих іскор, здавався йому якоюсь нечистою силою. Хоч він не признавався сам собі, та дитячі страхи стискали йому серце; бо цей польський селянин, відірваний від рідного гнізда, справді був безпорадною дитиною і справді залежав від волі божої. До того ж у голові його не могло вміститись усе те, що бачив навколо себе; отож нічого дивного не було в тому, що тепер, коли він сидів на мотку канатів, голова його хилилась під тягарем непевності й зажури. Морський вітер звучав йому в ухах одним словом: "Ліпинці! ЛіпинцН", а часом посвистував, як ліпинецькі сопілки; сонце казало йому: "Як ся маєш, Вавжоне? Я було в Ліпинцях", та гвинт збурював воду все дужче, димар дихав все швидше, гучніше, наче два злі духи, що тягнули його все далі від Лішгаців.

А за Марисею плинули інші думки й інші спогади, плинули, мов той спінений шлях або чайки за пароплавом. Згадала вона, як одного осіннього вечора .пішла по воду до криниці. На небі засвітились перші зорі, а вона тягнула журавля і співала: "Ясьо коні напував — Кася воду брала", і чогось їй було так журно, немов ластівці, що жалісно щебече перед відльотом... Потім з-під лісу з-під темного озвалась протягло сопілка... То Ясько Смоляк, конюх, подавав знак, що бачить, як нахиляється журавель, і зараз прибуде з левади. І от залунав тупіт, він

справді приїхав, скочив з жеребця, тріпнув білявим чубом, а що сказав, те пригадалось їй тепер, мов казка. Вона приплющила очі, і їй здалося, що Смоляк знов шепоче до неї тремтячим голосом:

— Коли вже твій батько так уперся, то і я поверну панові завдаток, продам хату, садибу продам і поїду. Марисю моя,— казав,— де ти будеш, туди й я журавлем у повітрі полечу, селезнем по воді попливу, золотим перснем по дорозі покочуся, а знайду тебе, єдина! Бо яке мені життя без тебе? Де ти опинишся, там опинюсь і я; що станеться з тобою, те станеться й зі мною; одне у нас життя й одна смерть, і що я тобі отут коло чистої криниці обіцяв, то нехай мене бог забуде, коли я тебе забуду, Марисю моя єдина!

Згадуючи ті слова, Марися бачила і криницю, і великий червоний місяць над бором, і Яська, немов живого. Від цієї думки вона відчула велику полегкість. Яську був хлопець завзятий, тому вірила, що всього обіцяного він доконає. Тільки хотіла, щоб Яську зараз був разом з нею і слухав разом з нею, як шумить море. З ним було б веселіше й безпечніше, бо він нікого не боявся і скрізь міг дати собі раду. Що він там робить у Ліпинцях, де вже напевне випав перший сніг? Чи поїхав із сокирою в бір, чи порає коні, чи, може, його послали кудись із саньми, чи ополонки на ставку рубає? Де вів зараз, сердешний? І дівчині привиділись Ліпинці, такі самісінькі, як були: рипучий сніг на дорозі, рум'яна зоря між чорними вітами безлистих дерев, зграї ворон, що летять з кряканням від бору до села, стовпи диму над коминами, обмерзлий журавель коло криниці, а далі — червоний від зорі, притрушений снігом бір.

Гей! Де ж вона тепер була, куди завела її батькова воля! Вдалині, як оком сягнути, вода й вода, зеленуваті борозни й запінені вали, а на тих незмірних водяних полях оцей єдиний пароплав, птах заблудлий; небо вгорі, пустиня внизу, великий шум, і ніби плач хвиль, і свист вітру, а там, десь попереду, чи не край світу!

Яську, небоже! Чи потрапиш ти за нею, чи соколом у повітрі перелетиш, чи рибою по воді перепливеш, чи ти про неї думаєш у Ліпинцях?

Сонце поволі схилилося на захід і западало в океан. Па його побриженій поверхні прослався широкий сонячний шлях, він мінився золотою лускою, виблискував, світився, палав і губився десь удалині. Випливши на ту вогнисту смуту, пароплав, здавалось, доганяв утікаюче сонце. Дим, що валував з димаря, став червоний, паруси і мокрі линви порожевіли, матроси почали співати, а променистий круг робився все більшим і все глибше западав у глибочінь. Незабаром лите половину круга видно було над водою, далі тільки проміння, а потім на цілому заході розіллялась одна велика зоря, і вже не можна було розібрати в тому блиску, де кінчаються хвилі, а де починається небо; і повітря, й вода були так само пройняті світлом, що поступово згасало. Океан шумів одним великим, але лагідним шумом, немов шепотів вечірню молитву.

В такі хвилини душа людська ніби окрилюється і що має пам'ятати — пам'ятає, що полюбила — любить палкіше, за чим журиться — до того дине. Вавжон і Марися обоє відчули, що хоч вітер і жене їх, як те опале листя, але їх рідне дерево — не та країна, до якої вони їхали, а та, яку покинули,— польська земля. Вона родюча, одним ланом хвилюється, поросла бором, пістрявіє солом'яними стріхами, повна позолочених калюжницею лук і світлих вод, повна лелек, ластівок, придорожних хрестів, білих панських садиб серед лип; вона словами "Слава їсусу!" вітається, а "На віки вічні!" відповідає; вона вельможна, вона найніжніпта мати, така доброчесна, кохана над усе інше в світі. Отож, чого їхні селянські серця не відчували, тепер відчули. Вавжон скинув шапку, призахідне світло вечірньої заграви осявало його сивіюче волосся; вія замислився, як сказати Марисі про те, що йому уявлялось; нарешті сказав:

— Марисю, мені здається, ніби там, за морем, щось зосталось.

— Доля зосталась і кохання зосталось,— тихо відказала дівчина, зводячи очі, немов на молитву.

Тим часом зовсім смеркло. Пасажири стали сходити з палуби. Проте на пароплаві почався незвичайний рух. Після гарного заходу ніч не завжди буває спокійна, через те безупинно лунали мічманські свистки, а матроси тягнули канати. На морі згасли останні пурпурні відблиски, а з води одночасно піднявся туман; зірки заблищали на небі і зникли. Туман густішав на очах, закриваючи небо, обрій і сам пароплав. Видно було ще тільки димар і велику середню щоглу; постаті матросів здалека здавались тінями. За годину все зникло в білому тумані, навіть ліхтар, що висів на вершечку щогли, навіть іскри, що вилітали з димаря.

Пароплав ішов тихо, зовсім не хитався. Можна було подумати, що туман придавив своєю вагою, і розгладив хвилі.

Настала ніч непроглядна і тиха. Раптом у цій тиші з найвіддаленіших меж обрію долинули дивні звуки, ніби тяжко дихали велетенські груди. Звуки ті все наближалися. Часом здавалось, що хтось у темряві гукав, а далі озивались цілі хори голосів, далекі, невимовно жалісні, плачливі. Ті поклики линули з темряви до пароплава.

Матроси, чуіочи такі звуки, кажуть, що то буря викликає з пекла вітри.

А ознаки наближення бурі були явні. Капітан, одягнений в гумовий плащ із каптуром, став на високому містку; штурман зайняв своє місце перед освітленим компасом. На палубі вже не було нікого з пасажирів. Вавжон з Марисею також зійшли у трюм. Там панувала тиша. Лампи, почеплені під дуже низькою стелею, тьмяно освітлювали купки емігрантів, що сиділи біля ліжок попід стінами. Приміщення було велике, але темне, як звичайно приміщення четвертого класу. Стеля його майже сходилася з бортами пароплава, через те ліжка по краях, переділені перегородками, були схожі швидше на темні конури, ніж на ліжка, та й

увесь трюм скидався на величезний підвал. Повітря тут було перенасичене запахом просмоленої парусини, канатів, морської ропи та вогкості. Де тут було шукати порівняння з салонами першого класу! І двотижнева подорож у таких приміщеннях затруює легені нездоровим повітрям, вкриває обличчя водянистою блідістю й часто викликає цингу. Вавжон з дочкою їхали поки що тільки чотири дні, та коли б хтось порівняв колишню ліпинецьку здорову й рум'яну Марисю з сьогоднішньою, змарнілою від морської хвороби, той не впізнав би її. Старий Вавжон також ізжовк, як віск, адже вони обоє в перші дні зовсім не виходили на палубу: думали, що не можна. Та хіба вони взагалі знали, що можна, а чого ні? Не сміли навіть ворухнутись, та й боялись відійти від речей. Коло своїх речей сиділи тепер не тільки воші, а й інші пасажири. Емігрантськими вузлами був закиданий увесь трюм, і таке

безладдя робило його ше більш непривабливим. Постелі, одежа, запаси харчів, різноманітне приладдя, бляшаний посуд — все це було перемішане й розкидане більшими чи меншими купками по всій підлозі. На них сиділи емігранти, майже самі німці. Одні жували тютюн, інші курили люльки. Клуби диму піднімались до низької стелі й розпливались під нею довгими смугами, що притемняли світло ламп. По кутках плакали діти, але дорослі замовкли, бо туман навіяв на всіх якийсь смуток, страх і неспокій. Досвідченіші з емігрантів знали, що він віщує бурю. Зрештою ніхто вже не мав сумніву, що наближається небезпека, а може, й смерть. Тільки Вавжон і Марися ні про що не здогадувались, хоч коли хто-небудь на мить відчиняв двері, обоє виразно чули ті зловісні голоси, що лунали з безконечності.

Вони сиділи в глибині трюму, в найвужчому місці, тобто найближче до носа. Там найбільше давалася взнаки гойдавиця, тому їх і зіпхнули туди інші подорожні. Старий їв хліб, ще ліпинецький, а дівчина, якій обридло нічого не робити, заплітала на ніч коси.

Проте загальне мовчання, порушуване тільки плачем дітей, стало дивувати її.

— Чого це німці сьогодні так тихо сидять?—спитала вона.

— Хіба я знаю! — відповів, як звичайно, Вавжон.— Може, то в них яке свято абощо."

Раптом пароплав сильно шарпнувся, ніби здригнувся перед чимось страшним. Бляшаний посуд сумно забряжчав, полум'я в лампах на мить підскочило й дужче блиснуло, кілька зляканих голосів загукали:

— Що це таке? Що це таке?

Та відповіді не було. Пароплав шарпнувся вдруге, ще дужче. Ніс його рвучко піднявся і так само рвучко опустився, а хвиля в цей час глухо вдарила в круглі віконця з одного боку.

Буря йде!— злякано шепнула Марися.

Тим часом коло пароплава щось зашуміло, наче бір, над яким пролетів вихор; завило, наче зграя вовків. Вітер ударив раз і другий, поклав пароплав набік, а потім крутнув ним, рвонув угору й кинув у безодню. Шпангоути заскрипіли, бляшаний посуд, вузли з з речами, клунки і знаряддя покотились по підлозі, перевалюючись із кутка в куток. Кілька чоловік упало на підлогу; в повітрі літало пір'я з подушок, а в лампах жалібно дзвеніло скло.

Розлігся шум, тріск, хлюпіт води, що переливалась через палубу; пароплав шарпало, жінки закричали, діти заплакали, пасажири ганялися за речами, а серед усього цього шарварку чути було пронизливі свистки та глухий тупіт матросів, що бігали по верхній палубі.

<— Мати божа Ченстоховська! — шепотіла Марися.

Ніс пароплава, де сиділи Вавжон і Марися, мов шалений, злітав догори й падав донизу. Незважаючи на те, що вони держались за краї ліжок, ними кидало так, що вони одривались і билися об стіни. Удари хвиль наростали, а стеля так жахливо скрипіла, що, здавалось, балки й дошки от-от поламаються й попадають на голови.

— Тримайся, Марисю! — гукав Вавжон, щоб перекричати ревіння бурі, але незабаром страх стиснув за горло і його, й інших. Діти перестали плакати, жіп-ки — кричати; всі тільки тяжко дихали, тримаючись за нерухомі предмети.

А буря бушувала все дужче. Стихія оскажепіла. Туман змішався з темрявою, хмари з водою, вихор з піною; хвилі били в пароплав, мов з гармат, і кидали ним то праворуч, то ліворуч, від хмар до морського дна. Часом спінені гриви валів перекочувались через всю його довжину; величезні маси води перетворилися в один жахливий вир.

Масляні лампи в трюмі почали гаснути. Ставало все темніше, і Вавжонові та Марисі здавалось, що то вже надходить смертна темрява.

—— Марисю,— почав Вавжон уриваним голосом, бо він вже задихався.— Прости мені, що я тебе віддав на згубу. Настала наша остання година. Не будемо ми вже грішними очима світу божого споглядати. Не буде нам ні сповіді, ні помазання, не будемо в землі лежати, а з води на страшний суд підем, небого.

І тоді Марися зрозуміла, що вже їй нема рятунку. Різні думки пролітали в її голові, а в душі щось кричало:

— Яську, Яську, мій любий, чи ти чуєш мене в Ліпинцях?

І страшний жаль так стиснув їй серце, що вона заридала. Ці ридання залунали в трюмі, де всі мовчали, наче на похороні. Хтось гукнув з кутка: "Still!" 1 — але умовк, наче вражений власним голосом. Тим часом

скло ще з одної лампи впало на підлогу, а вогонь погас. Зробилося ще темніше. Люди збивались в один куток, щоб бути ближче одному до одного. Мовчсзна тривога запанувала в усій залі, коли раптом пролунав голос Вавжона:

>™ Kirie eleison!2

f— Христе боже, ele)soni — відповіла, хлипаючи. "Лариси.

— Христе боже, вислухай нас!

Ї— Отче небесний, змилуйся над нами! — пре іов-ляли вони обоє літанію. В темному трюмі голос старого чоловіка і плачливі відповіді дівчини звучали з дивною урочистістю. Декотрі з емігрантів попідводили голови й почали прислухатись. Поступово дівчи

1 Тихо! (Нім.)

2 Господи, помилуй! (Старогрецьк.)

на перестала плакати, голоси стали спокійніші, чистіші. Знадвору вила і вторувала їм буря.

Раптом коло входу розлігся крик. Хвиля вибила двері й ринула в трюм: вода з плюскотом розтеклася по всіх закутках; жінки з вереском кинулись до ліжок. Всім здалося, що це вже кінець.

За хвилину увійшов помічник капітана з ліхтарем у руці, весь мокрий і розчервонілий. Кількома словами він заспокоїв жінок, сказавши, що вода потрапила в трюм випадково, потім додав, що оскільки пароплав знаходиться у відкритому морі, небезпеки великої нема. Так минула одна година, друга. Буря шаленіла все дужче. Пароплав скрипів, поринав носом, по саму палубу лягав на борти, проте не тонув. Люди потроху заспокоїлись, деякі полягали спати. Минуло ще кілька годин;

крізь горішнє заґратоване вікно в темний трюм заглянуло сіре світло. На океані наставав день, блідий, наче переляканий, сумний, похмурий, проте він приносив якусь полегкість і надію. Проказавши всі молитви, які знали напам'ять, Вавясон і Марися всунулись на свої тапчани й міцно поснули.

Збудило їх дзеленчання дзвоника, що кликав на сніданок. Та воїш не могли їсти. Голови їх були важкі, немов налиті оловом; старий почував себе ще гірше за дівчину. Його стуманіла голова нічого не могла збагнути. Німець, який намовляв його емігрувати в Америку, правда, казав, що доведеться їхати водою, але Вавжон ніколи не думав, що це триватиме стільки днів і ночей. Гадав, що переїде кудись пороном, як уже не раз у своєму житті переїжджав. Якби він знав, що море таке величезне, був би залишився в Ліпин-цях. Крім того, непокоїла його ще одна думка: чи не занапастив він своєї й доччиної душі, чи не гріх то католикові з Ліпинець спокушати бога й пускатись у це море, яким вони пливуть ось уже п'ятий день, а другого берега все не видно, якщо той берег справді є.

Та сумніви і страхи мали мучити його ще цілих сім днів. А буря ще шаленіла сорок вісім годин, потім ущухла. Вавжон з Марисею знов обісмілились вийти па палубу, та коли побачили розколисані, чорні й ніби розлючені вали води, ті мокрі гори, що накочувались на пароплав, побачили рухомі бездонні долини, знов подумали: із цих прірв їх врятує хіба що рука господня або якась сила, але — не людська.

Нарешті зовсім випогодилось. Проте минав день за днем, а перед пароплавом видно було тільки безкраю безодню, часом зелену, часом блакитну, що зливалася вдалині з небом. На тому небі інколи пропливали невеликі білі хмарки, що надвечір червоніли й лягали спати на далекому заході. Пароплав гнався за ними водою. Вавжон і справді подумав, що море ніколи не скінчиться, але наважився когось спитати.

Одного разу він зняв свою конфедератку і, низько вклонившись матросові, спитав його:

— Вельможний пане, а скоро ми доїдемо до перевозу?

О диво! Матрос не вибухнув сміхом, а спинився і слухав. З його обвітреного, червоного обличчя було видно, що він силкується щось пригадати... Нарешті він спитав:

— Was?

— Чи скоро ми доїдемо до землі, вельможний пане?

— Два дні! Два дні! — трудно вимовляючи слова, повторював матрос, водночас показуючи два пальці.

— Красно дякую.

— Відкіля ви?

— З Ліпинців.

— Was ist das Lip Шее! 1

Марися, що підійшла на той час до них, густо за

1 Що таке Ліпияці? (Нім.)

шарілася, але несміливо глянула на матроса і сказала тоненьким голоском, як говорять сільські дівки:

— Ми з-під Познані, пане...

Матрос став задумливо дивитись на латунну скобу в поручні, потім глянув на дівчину, на її білу як льон голову, і щось схоже на розчулення позначилось на його загрубілому обличчі.

Потім він серйозно сказав:

— Я був у Гданську... розумію по-польськи... Я — кашуб... Ваш Bruderале то давно! Jetzt ich bin Deutsch...2

Сказавши це, він підняв кінець каната, якого до цього тримав у руці, одвернувся і, крикнувши по-матроському "Го-го-о!", почав його тягти.

Відтоді цей матрос, побачивши Вавжона й Марисю на палубі, приязно усміхався до них. Вони також дуже раділи, бо знайшлася на цьому німецькому пароплаві жива душа, що прихильно поставилась до них. Зрештою дорога вже кінчалась. Другого дня, коли Марися і Вавжон вийшли на палубу, перед їхніми очима постала дивна картина. Вдалині щось гойдалось на хвилях, а коли пароплав підійшов ближче, стало видно, що то велика червона бочка, яку злегка погойдували хвилі. Далеко попереду чорніла друга така, третя і четверта. На воді і в повітрі плавав сріблястий легенький туман, море було гладеньке і спокійне, а на ньому, скільки око сягало, щораз більше бочок гойдалося на воді. За пароплавом з криком і писком летіли зграї білих птахів з чорними крилами. На палубі панував незвичайний рух. Матроси понадягали нові куртки; одні мили палубу, другі чистили латунні частини на бортах та вікнах. На щоглі висів один прапор, на кормі другий — більший.

1 Брат (нім.).

2 Тепер я німець... (Нім.)

Пожвавлення і радість охоплює подорожніх. Всі до єдиного повибігали на палубу, декотрі повиносили нагору свої речі й почали затягати на них ремені.

Дивлячись на все це, Марися сказала:

— Мабуть, допливаємо до суходолу.

Батько й дочка відчули полегкість. Нарешті попереду на заході показався острів Сеиді-Гок і другий, з великим будинком посередині, а вдалині — немов згусклпй туман, чи хмара, чи якийсь дим, що розповзся смугами по морю: щось невиразне, далеке, каламутне, безформне... Забачивши все це, пасажири загомоніли, показуючи наперед руками, пароплав, ніби теж зрадівши, гучно загудів.

— Що воно таке? — спитав Вавжон.

"— Нью-Йорк,—відповів кашу б, що стояв збоку. І Поступово ті дими стали розходитись і танути, а на їх тлі, в міру наближення пароплава, проступали обриси будинків, дахів, коминів; гостроверхі вежі все ясніше вирізнялись на блакиті, а обіч них поставали високі фабричні димарі з розвіяними вгорі стовпами диму. Внизу перед містом виднівся ліс щогл, а на їхніх верхівках тисячі різнобарвних прапорів, якимп морський вітер маяв, немов квітами на луці. Пароплав усе наближався до гарного міста, що ніби виринало з води. Велика радість і здивування пойняли Вавжона; він скинув шапку, роззявив рота й дивився та й дивився, нарешті озвався до дівчини:

— Марисю!

— Ой боже мій!

— Бачиш?

— Бачу.

— А дивуєшся?

— Дивуюсь.

Але Вавжон уже не тільки дивувався, а й жадав. Дивлячись на зелені береги по обидва боки міста і темні смуги парків, казав далі:

-<— Ну, хвалити бога! Якби дали землі зараз же коло міста з отією зеленою левадою, ближче було7 б до базару. Прийде ярмарок: чи корову продати, чи свиню погнати, то зараз і продаси. Народу тут, видно, як маку. Був я в Польщі хлоп, а тут буду пан."

В цю хвилину перед його очима на всю довжину постав розкішний Національний парк. Побачивши великі та пишні дерева, Вавжон сказав:

— Уклонюсь низенько вельможному комісарові, скажу йому спритненько, щоб подарував мені зо дві десятини отого бору, а на решті дозволив збирати хмиз. Як панувати, то панувати! Наймита з дровами вранці до міста посилатиму, бо бачу, що німець пе одурив мене...

Марисі теж хотілося стати панією, і сама не розуміла, чому їй на думку спала пісенька, якої дружки боярам співали:

Який же ти пан? Який же ти пан? Як весь твій маєток — Шапка й жупан?

Чи, може, вона вже мала намір співати щось отаке Яськові, коли він приїде за нею, а вона буде вже поміщицею?

Тим часом від карантину до пароплава примчав катер. З нього вийшло четверо чи п'ятеро людей па палубу. Почались розмови та перегукування. Незабаром з міста приплив другий катер з агентами дешевих готелів, Ьоагйіпц-Ііоте1 з провідниками, міняйлами грошей, агентами залізниць; усі вони щосили кричали, штовхались, шастали по всьому пароплаву. Вавжон і Марися потрапили ніби в якийсь коловорот і не знали, що їм робити.

Заїздів (англ.).

Кашуб порадив старому обміняти гроші й допоміг йому це зробити, щоб його не одурили. За те, що мав, Вавжон одержав сорок сім доларів

сріблом. Поки все це відбувалось, пароплав так наблизився до міста, що стало видно не тільки будівлі, а й людей, які стояли на набережній, потім поминув багато великих і малих суден, нарешті доплив до молу і всунувся в вузький портовий док.

Подорож скінчилась.

Люди висипали з пароплава, як бджоли з вулика. Вузьким трапом з борту на берег потяглась розмаїта юрба: пасажири першого класу, потім другого, ті, що їхали в трюмі, навантажені речами,— наостанці. Коли Вавжон і Марися, підхоплені юрбою, опинились коло борту, вони побачили кашуба. Він сильно потиснув Вавжонові руку і сказав:

— Bruder, зичу Gluck1 і тобі, дівчино. Боже вам поможи!

-~< Хай вам бог заплатить! — відповіли обоє. Прощатись довше не було часу. Юрба попхнула їх по похилому трапу, і за хвилину вони опинились у величезному будинку митниці.

Митник у сірому сюртуку із срібною зіркою помацав їхні пакунки, гукнув: "All right! " показав на вихід. Вони вийшли й опинились на вулиці.

—— Тату, а що ми будемо робити? — спитала Марися.

— Доведеться ждати. Німець казав, що сюди одразу прийде урядовий комісар і питатиме про нас.

Вавжон і Марися стали під стіною чекати комісара. Круг них вирувало величезне незнане місто. Вони ніколи не бачили нічого подібного. Перед ними простяг-

Щастя (нім.). Все гаразд (англ.).

лпся широкі б рівні вулиці, а вулицями проходили юрби людей, немов иа ярмарку. Посередині посувались карети, омнібуси, навантажені фургони. Навкруги лунала дивна, незнана мова, кричали робітники й торговці. Щохвилини проходили зовсім чорні люди з великими, кучерявими головами. Дивлячись на них, Вавжон з Марисею побожно хрестились. Дивним якимось здавалось їм це місто, таке гомінке, галасливе, повне Свисту локомотивів, гуркоту возів та людських перегуків. Усі люди там бігли так швидко, наче від когось утікали або когось наздоганяли. І як же їх багато, та які ж у них чудпі обличчя: то чорні, то оливкові, то червонясті. Найбільший рух панував саме там, де вони стояли: коло порту; вантажники переносили паки з одних пароплавів на другі, щохвилини проїжджали вози, гуркотіли по містках тачки, шум і галас стояли, як у тартаку.

Так минула одна година й друга, а вони, стоячи під стіною, все чекали комісара.

Дивне видовище являв собою на американському березі в Нью-Йорку цей польський селянин з довгим сивим волоссям, в чотирикутній облямованій смушком шапці, і ця дівчина з Ліпинців, одягнена в синю довгу кофту, з намистом на шиї. Проте люди проходили, навіть не глянувши на них. Там не дивувались ні з яких облич і ні з яких уборів.

Минула ще година. Небо облягли хмари, пустився дощ із снігом, од води повіяв холодний, вогкий вітер...

А вони стояли й чекали комісара.

Селянська натура терпляча, проте і їм зробилось тяжко на душі.

Самотніми вони почували себе на пароплаві, серед чужих людей, у водяній пустині, було їм там погано й страшно. Вони молились богу, щоб він перепровадив їх, як заблуканих дітей, через морську безодню. Гадали, що як тільки ступлять на землю, скінчаться їх поневіряння. І от

вони приїхали, опинились у великому місті, але відчули, що тут, серед людського галасу, їм ще самотніше, ніж на пароплаві.

Комісар не приходив. Що вони робитимуть, коли він взагалі не прийде, коли німець одурив їх?

Тривожно закалатали на таку думку бідні селянські серця. Що вони робитимуть? Просто — загинуть. Тим часом вітер продував їхню одежу, дощ мочив їх.

— Марисю, тобі не холодно? — спитав Вавжон.

— Холодно, тату,— відповіла дівчина.

Ще одну годину продзвонив міський годинник. Сутеніло. Рух у порту завмер, на вулицях засвітились ліхтарі. Ціле море яскравого світла спалахнуло в усьому місті. Робітники малими й великими гуртками йшли з порту до міста і хрипкими голосами співали "Yankee Doodley". Причал поступово збезлюднів. Митницю замкнули.

А вони стояли й чекали комісара.

Нарешті настала ніч і в порту все затихло. Час від часу тільки темні димарі пароплавів з сичанням викидали снопи іскор, що гасли в темряві, або хлюпала хвиля об камінну набережпу. Часом лунала пісенька матроса, що повертався на судно. Світло ліхтарів блідло в тумані. А вонп чекали.

Хоч би й не хотіли чекати, то мусили. Бо куди їм було йти, що робити, де прихилити змучені голови? Холод проймав їх все дошкульніше, захотілось їсти. Коли б у них хоч дах був над головою, бо вони промокли до рубця. Ой, не прийде той комісар, не прийде, бо таких комісарів і зовсім нема. Німець був агентом транспортної компанії, одержував процент за кожного пасажира й більш нічого не хотів знати.

Вавжон відчув, що ноги під ним підламуються, що якийсь великий тягар вганяє його в землю, що, мабуть, над ним навис гнів божий.

Терпів і ждав, як тільки може терпіти і ждати селянин. Голос Марисі, що тремтіла від холоду, очутив його...

— Тату!

— Мовчи! Нема над нами змилування!

— Вертаймося в Ліпииці...

— Іди втопися...

— Боже, боже! — тихо шептала Марися. Вавжона взяв жаль.

— Сирото, небого!.. Хай би господь змилувався хоч над тобою...

Але Марися вже не чула батька. Притулившись головою до стіни, вона заплющила очі. її огорнув сон, уривчастий, тяжкий, гарячковий, а вві сні їй наче картинка в рамках привиділася: Ліпинці і вчувалася пісенька конюха Яська:

Яка ж бо ти пані? Яка ж бо ти пані? Як весь твій маєток — Віночок рутвяний.

Перші проблиски нового дня в нью-йоркському порту впали на воду, на щогли, на будинок митниці.

В тому блідому світлі можна було побачити двох людей, що спали під стіною, з блідими, посинілими обличчями, притрушені снігом, нерухомі, наче мертві. Але в книзі їхньої недолі були перегорнуті лише перші сторінки, про наступні розкажемо далі.

II. В НЬЮ-ЙОРКУ

Йдучи в Нью-Йорку широкого вулицею Бродвею до порту, в напрямі Четтам-скверу, і, пройшовши кільканадцять прилеглих вулиць, подорожній потрапляє в бідну, занедбану й похмуру частину міста. Вулички тут стають все вужчі. Будинки, споруджені, може, ще голландськими колоністами, потріскались і похилились від часу; покрівлі па них позападали, штукатурка на стінах пообвалювалась, а самі стіни так поосідали в землю, що вікна підвалів ледве видніють верхнім краєм над вуличним бруком. Дивні кривулі заступають улюблені в Америці прямі лінії; дахи і стіни вздовж вулиці тягнуться не по шнуру, купчаться й височать одні над одними побитою черепицею.

Через те, що ця частина міста лежить коло берега, калюжі тут у вибоях майже ніколи не висихають, а маленькі, тісно забудовані площі схожі на саджалки, наповнені густою, чорного застояною водою. Вікна обдертих будинків понуро вдивляються в ту воду, поверхня якої рябіє від покидьків паперу, картону, уламків скла, шматків дерева та бляхи від корабельних ящиків; такими покидьками засмічені цілі вулиці, власне, товстий шар болота на них. Скрізь тут панують бруд, безладдя й людські злидні.

Саме в цій дільниці містяться boarding-house, тобто заїзди, в яких за два долари на тиждень можна дістати нічліг і харчування; є тут багато шинків, так званих bar-room'in, де китобої вербують на свої судна всіляких волоцюг; венесуельські, бразільські та еквадорські підпільні агенти тут підмовляють довірливих людей заселяти екватор, тобто підбирають нові жертви для жовтої пропасниці; є тут харчевні, де відвідувачів годують солониною, тухлими устрицями та рибою, що її напевне сама вода викинула на прибережний пісок; тут нарешті є будинки для гри в кості, китайські пральні, різноманітні притулки для матросів, кубла злочинців, осередки злиднів, голоду, сліз.

Проте в цій частині міста панує жвавий рух, бо всі емігранти, котрі не знаходять хоч тимчасового притулку в бараках Кастель-Гардена і не

хочуть або не можуть піти до так званих working-houses, тобто робітничих домів, стікаються сюди, тут живуть і тут помирають. Якщо можна сказати, що емігранти є покидьками європейських народів, то мешканці цих завулків є покидьками еміграції. Вони ледарюють почасти через брак роботи, а почасти через свої лінощі. В цій дільниці ночами часто лунають постріли з револьверів, волання про порятунок, хрипкі дикі вигуки, п'яні співи ірландців, вищання розлючених у кривавій бійці пегрів. Удень цілі гурти бродяг, у подертих капелюхах, з люльками в зубах, спостерігають бійки навкулачки, закладаючись від одного аж до п'яти центів за кожне вибите око. Діти, білі й негренята з чорним кучерявим волоссям, замість сидіти в школі, вештаються по вулицях, витрахкують сухими воловими ребрами або порпаються в болоті, шукаючи решток городини, апельсинів та бананів; висхлі ірландські жінки простягають руки до пристойно одягнених прохожих, що випадково заблукали в ті місця.

У цьому пеклі ми знаходимо наших давніх знайомих: Вавжона Топорека і його дочку Марисю. Панство, якого вони сподівались, було тільки сном, і як сон — зникло, а дійсність постала перед ними тісною, запалою в землю кімнатою з одним вікном і повибиваними шибками. На стінах кімнати темніє гидка пліснява і вологі плями, під стіною стоїть заіржавіла й дірява залізна грубка і столик на трьох ногах; у кутку— оберемок ячмінної соломи замість ліжка.

Оце й усе. Старий Вавжон, стоячи навколішках біля грубки, шукає, чп не залишилось у холодному попелі картоплини, знову й знову даремно береться тукати... вже другий день. А Марися сидить на соломі, обхопивши коліна руками, й нерухомо дивиться в підлогу. Дівчина хвора і змарніла. Цс ніби й та сама Марися, але колись рум'яні щоки її глибоко позападали і вкрилися хворобливою блідістю, всі риси загострились, очі стали великі й задивлепі в одну точку. З обличчя видно, що таки далися взнаки гнпле повітря, журба та злиденне харчування. Вони їли саму картоплю, але другий день нема вже й картоплі. І тепер вони зовсім не знають, що їм робити й чим жити далі. Минає третій місяць, як вони мешкають у цій ямі, і грошей у них вже не лишилося. Старий Вавжон

намагався питатись роботи, та ніхто навіть не розумів, чого він хоче; він ходив у порт, хотів носити паки або вантажити вугілля, але у нього не було тачки, та й ірландці одразу наставили йому синців під очима; хотів був стати з сокирою на будівництво доків, та його знов побили. До того ж який з нього робітник, коли він не розуміє, що йому кажуть? Куди тільки не простягав руку, до чого не брався, куди не звертався, з нього глузували, одпихали, штовхали й били; так він нічого й не знайшов, ніде не міг і цента заробити або випросити. Волосся від журби у нього зовсім побіліло, він втратив надію, гроші скінчились, і починався голод.

На батьківщині, між своїми, якби і втратив усе, якби його змучила хвороба, якби діти вигнали з хати, то... зміг би взяти костура в руки, стати під хрестом на роздоріжжі або коло дверей костьолу і співати: "Ласкавий боже, згляньсь на мої сльози". Пан би проїхав, дав би десять грошів; пані з брички послала б дитя з монеткою в рожевій ручці, і воно дивилося б на старця широко розкритими очима; хлоп дав би півхлібини, баба — шматок сала, і можна було б жити, як тому птахові, що не оре й не сіє. А якби стояв під розп'яттям, то мав би над собою його руки, вгорі небо, а навколо поля, і в тій сільській тиші бог почув би молитву. А в цьому місті щось так страшно гучало, ніби в якійсь велетенській машині, тут кожен рвався вперед, дивився тільки поперед себе й ніколи не бачив чужого нещастя. Тут просто голова йшла обертом, ні до чого не зводились руки, очі не могли добачити всього навколо, а думки одна одну пошибали. Тут все було якесь дивне, чуже, противпе і таке розгонисте, що кожен, хто не міг у тому вирі крутитись, мусив вилетіти з колеса й розбитись, як череп'яний горщик.

Боже мій! Яка різниця! У спокійних Ліпинцях Вавжон був господарем і засідателем, мав свою землю і пошану від людей, мав щодня ложку страви; в неділю виходив із свічкою до вівтаря; а тут він останній з останніх, ніби той пес приблудний на чужім подвір'ї — боязкий, тремтячий, скулений і зголоднілий. В перші дні його нещастя пам'ять йому говорила: "Краще тобі було в Ліпинцях". А сумління кричало: "Вавжоне, нащо ти покинув Ліпинці?" Нащо? Бо його самого бог покинув. Ніс би чоловік свій хрест, коли б бачив десь кінець тієї хресної дороги;

але він добре знав, що кожен день буде все тяжчою покутою, і сонце щоранку освітлюватиме щораз більші його й доччині злидні. Що ж? Може, йому взяти мотузка, зробити зашморг, проказати молитву й повіситись? Він не здригнеться перед смертю, але що станеться з дочкою? Думаючи про все це, Вавжон відчував, що його покинув не тільки бог, а кидає здоровий глузд. У тій темряві, що його огорнула, він не бачив жодного просвітку, а неймовірного болю не міг би навіть назвати.

Найбільше давалася йому взнаки туга за Ліпинця-ми. Вона мучила його вдень і вночі, і мучила тим страшніше, що він не знав, що воно таке, чого йому треба, чого його селянська душа прагне і чому її краєтака мука; а йому треба було соснового бору, полів, і критих соломою хат, і панів, і хлопів, і ксьондзів, і всього того, над чим висне рідне небо, до чого серце як прикипить, то вже не одірвеш, а як одірвеш, то воно спливе кров'ю. Вавжон почував, що його щось ніби вганяв в землю. Часом йому хотілось рвати на собі волосся, гатити головою в стіну або впасти на землю й вити, як пес на цепу, або несамовито гукати— до кого?*—він сам не знав. І от він уже гнеться

під цим незнаним тягарем, уже падає, а тут чуже місто гуде й гуде; Вавжон стогне й волає до Ісуса, але тут ніде нема хреста, ніхто йому не відповідає, тільки місто гуде й гуде, а на соломі, втупивши очі в землю, сидить зголодніла дівчина і мовчки мучиться. Дивна річ! Вопи сиділи з дочкою завжди разом, і часто за цілий день не озивались одне до одного жодним словом. Жили, наче взаємно і глибоко ображені. Зле і тяжко було їм так жити, але про що вони мали розмовляти? Роз'ятрених ран краще не торкатись. Хіба говорити про те, що нема вясе грошей у кишені, картоплі в грубці, ані ради в голові?

Допомоги вони також не мали ні від кого. В Нью-Йорку живе багато поляків, але з заможніших ніхто не мешкає в районі Четтем-скверу. Правда, через тиждень по приїзді вони познайомилися з двома польськими родинами, одна була з Сілезії, друга з-під Познані, та й вони вже давно голодували. У сілезців померло двоє дітей, третє хворіло,

проте вже два тижні ночувало разом з батьками під мостом, а всі вони харчувалися тільки тим, що знаходили на вулицях. їх забрали до шпиталю, і що з ними сталося, невідомо. Другій родині велося так само зле, а то ще й гірше, бо батько пив. Марися допомагала жінці, поки могла, але тепер сама потребувала допомоги.

Правда, вони могли звернутись до польського костьолу в районі Гобокен. Ксьондз принаймні повідомив би про пих своїх парафіян, та хіба ж вони знали, чи є такий польський костьол або такий польський ксьондз, чи могли з кимось поговорити, когось запитати? Таким чином кожен витрачений цент був для них ще одним щаблем на драбині, яка вела в безодню злиднів.

І от вони сидять — Марися на соломі, Вавжон коло грубки. Минула одна година й друга. В кімнаті ставало все темніше. Хоч був тільки полудень, але з моря накочувався туман, як звичайно весняною порою, туман важкий, пронизливий. Надворі було висе тепло, але вони обоє тремтіли від холоду; нарешті Вавжон втратив надію знайти що-небудь у попелі.

— Марисю,— сказав він,— я вже не можу витримати, і ти не витримаєш. Піду я на берег назбираю палива, хоч натопимо в грубці, а може, знайду щось і з'їсти.

Марися нічого не відповіла, і Вавжон пішов. Віп навчився вже ходити в порт і виловлювати викинені хвилею на берег уламки дощок від упакування. Так робили всі, хто не мав за що купити вугілля. Часом там його відганяли інші ловці, а часом иі; інколи траплялося знайти щось їстівне, якісь рештки зіпсованої городини, викиненої з судпа, а до того ж, коли він ходив отак у тумані й шукав, чого не загубив, то часом забував про своє нещастя і про ту журбу, що найгірше його гнітила. От і тепер він прийшов до води, а тому що зараз була якраз обідня пора, на березі вешталося кілька хлопчаків, які зараз же почали кричати на нього та кидати болотом і мушлями, але не могли одігнати. На воді

гойдалось чимало дощечок: одна хвиля їх приносила, друга відносила на глибину. Незабаром він наловив їх досить.

На хвилях гойдалися купки якоїсь зелені, можливо, в них було щось і їстівне, та воно не припливало до берега, тому Вавжон не міг його дістати. Хлопчаки закидали шнури й таким способом притягали до берега, а в нього шнура ие було, тому він тільки исадібно дивився і ждав, поки хлопці відійдуть, а тоді ще раз переворушив рештки, поїдаючи те, що, на його думку, можна було їсти. Про те, що Марися також не їла, він не думав.

Але йому усміхнулась доля. Повертаючись додому, він побачив воза з картоплею, що по дорозі до порту загруз у баюрі й не міг зрушити з місця. Вавжои

одразу вхопився за спиці й почав разом з возієм пхати воза. Було важко, аж йому в крижах заболіло, нарешті коні шарпнули, віз вискочив з баюри, але тому що був навантажений з верхом, з нього в болото висипалось чимало картоплі. Возій і не думав її збирати, подякував Вавжонові за допомогу, гукнув на коні: "Get ир!" 1— і поїхав.

Вавжон одразу кинувся збирати картоплю, жадібно хапав її тремтячими руками і ховав у пазуху. Йому полегшало на серці. Голодному знайдений шматок хліба здається щастям, отож Вавжон, повертаючись додому, бурмотів:

— Слава тобі, господи милосердний, що зглянувся на наше нещастя! Дрова є, дівчина зараз розпалить у грубці, а картоплі стільки, що на два рази стане. Бог милосердний! В кімнаті зараз повеселішає. Дівчина теж півтора дня не їла, ото зрадіє! Господь бог милосердний!

Так балакаючи сам з собою, він ніс в одній руці дошки, а другою щохвилини перевіряв, чи не випала з пазухи картопля. Віп ніс великий скарб, тому зводив очі вгору і знов бурмотів:

— Думав — украду, а воно обійшлось без крадіжки. Само з воза впало. Не їли, то будете їсти. Бог милосердний! Мариська як дізнається, що приніс картоплю, одразу з соломи встане.

Марися, відколи він пішов, не підводилась з соломи. Бувало, коли Вавжон приносив уранці дрова, вона затоплювала в грубці, ходила по воду, їла, що було, а потім цілими годинами дивилась на вогонь. Раніше вона теж шукала роботи. Одного разу її навіть найняли в boarding-house перемивати посуд та замітати в кімнатах, але, тому що не могли з нею порозумітись, вона погано виконувала накази, бо не розуміла їх, її через два дні вигнали. Потім вона нічого вже не шукала й нічого не знайшла. Цілі дні сиділа вдома, боячись вийти иа вулицю, бо там її зачіпали ірландці та п'яні матроси. Через оце сидіння без діла вона почувала себе ще більш нещасною. Журба її гризла, як іржа залізо. Вона була ще нещасніша за Вавжона, бо, крім голоду, крім журби, крім певності, що для них уже нема порятунку, нема надії на завтрашній день, крім страшної туги за Ліпинцями, їй не давала спокою ще й думка про конюха Яська. Правда, він обіцяв їй: "Де ти опинишся, там і я опинюсь", але вона їхала тоді, щоб стати панією, а тепер як же воно все змінилось!

Він був наймитом у папа, проте мав свою садибу, а вона стала така бідна, така голодна, як та миша в лі-пинсцькому костьолі. Чи приїде ж він? А якби й приїхав, то чи пригорне її до серця? Чи скаже: "Бідолахо моя сердешна"? А може, скаже: "їди геть, старцсва дочко!" Бо яке у неї зараз віно? Тільки лахи. В Ліпинцях на неї собаки гавкали б, а проте так туди тягне, що душа рада б вискочити з неї та летіти ластівкою понад водами і хоч би вмерти, аби там. Бо там Ясько, пам'ятав він про неї чи не пам'ятав, але вона його дуже любить. Тільки з ним був би спокій, була б радість, з усіх людей на світі — тільки з ним.

Коли в грубці горів огонь і голод мучив не так як сьогодні, те полум'я, що стріляло іскрами, мигтіло, сичало, підскакувало, нагадувало дівчині про Ліпинці, про те, як вона колись сиділа з подругами в хаті за кужелем. Ясько виглядав з ванькира й гукав: "Марисю, ходімо до ксьондза, бо я тебе кохаю!" А вона відповідала: "Мовчи, безстиднику!"—

і так їй було гарно, так весело, як і тоді, коли він силоміць тягнув її з кутка на середину хати в танець, а вона, затуливши очі рукою, шептала: "Ану, облиш, бо мені соромно!" Дивлячись на вогонь та згадуючи минуле, вона гірко плакала; а тепер не було в грубці вогню, не було і сліз в очах, вона їх усі виплакала. А часом їй здавалось, що вони спливають у груди й душать її. Дівчина відчувала страшенну втому, не мала сили навіть про щось думати, тільки мовчки й покірно дивилась попереду себе, як птах, коли його мучать.

Так вона дивилась і зараз, сидячи на соломі. Тим часом хтось торгнув дверима. Марися подумала, що то батько, й не ворухнулась, аж поки не озвався чужий голос:

— Look here! 1

То був власник розвалюхи, в якій вони мешкали, старий мулат з похмурим обличчям, брудний, обшарпаний, з запханими тютюном щоками.

Побачивши його, дівчина дуже злякалась. Вони повинні були заплатити долар за наступний тиждень, а в них не було й цента. Дівчина могла зласкавити його тільки покірністю, тож, наблизившись до нього, низько вклонилась і поцілувала в руку.

— Я прийшов за доларом! — сказав мулат.

Вона зрозуміла слово "долар" і, хитаючи головою, калічачи слова й благально дивлячись на господаря, намагалась пояснити, що вони вже все витратили, що другий день не їли, і щоб він змилувався над ними.

— Бог вельможному панові віддячить,— додала по-польськи, не знаючи вже, що казати і що робити.

Вельможний пан не зрозумів, що він — вельможний, але второпав, що долара не одержить; так добре второпав, що одною рукою позбирав їхні вузлики з речами, другою взяв дівчину за плече, злегка штовхнув угору на сходи, випровадив на вулицю і, кинувши їй під ноги речі, так само спокійно відхилив двері сусідньої харчевні й гукнув:

Слухай-но! (Англ.)

— Гей, Іїедді, є для тебе кімната!

— All right! — відповів чийсь голос ізсередини,— Прийду на ніч.

Мулат зараз же зник у темних сінях, а Марися зосталась сама на вулиці. Вона поклала речі на підвіконні, щоб ие валялися в болоті, і, ставши коло них, як завжди, покірно й тихо чекала.

Цим разом п'яні ірландці, що проходили мимо, не чіпали її. В кімнаті було темно, але на вулиці, в ясному світлі дня обличчя дівчини здавалось таким змарнілим, наче після тяжкої хвороби. Тільки біляве лляне волосся залишилось таким самим, а губи посиніли, очі позападали, вилиці повппинались. Вона схожа була па зів'ялу квітку або дівчину, якій три чисниці до смерті.

Прохожі поглядали на неї із співчуттям. Якась стара негритянка запитала її про щось, але, не одержавши відповіді, ображена, пішла далі.

Тим часом Вавжон прямував додому з тим почуттям, що його у дуже бідних людей викликає явна ознака милосердя божого. Адже у нього була картопля, він думав, як вони їстимуть її, як завтра він знов ходитиме коло возів, а про післязавтра не думав, бо був дуже голодний. Ще здалека побачивши Марисю, що стояла коло дому, він дуже здивувався й пішов швидше.

— А ти чого тут стоїш?

— Господар пас вигнав, тату!

— Вигнав?!

У Вавжона випали з рук дрова. Це вже було занадто. Вигнати їх саме в той час, коли у них були дрова й картопля! Що вони тепер робитимуть, де її спечуть, чим підживляться, куди підуть? З дровами у Вавжона впала і шапка в болото.

— Ісусе! Ісусе! — крутнувся він на місці, відкрив рота, мов шалений, глянув на дівчину, повторив ще раз:

— Вигнав?..

Потім ніби хотів кудись іти, але вернувся і спитав грізно глухим хрппким голосом:

— Чому ж ти його не просила, дурепо? Вона зітхнула:

— Просила.

— Вклонилась йому низько?

— Вклонилась.

Вавжон знову крутнувся на місці, мов проколений черв'як. В очах йому зовсім потемніло.

— Бодай же тобі добра не було! — крикнув він. Дівчина болісно глянула на нього.

— Тату, чим же я винна?

— Стій тут і не рушай з місця. Я піду та попрошу його, щоб дозволив хоч картоплю спекти.

Він пішов. За хвилину в сінях залунали сердиті голоси, а потім на вулицю вилетів Вавжон, видно, випхнутий сильною рукою.

Хвилину він стояв мовчки, потім коротко наказав:

— Ходім!

Марися нахилилась, щоб забрати вузлики. Як на вичерпані її сили, вони були досить важкі, але Вавжон не допоміг їй, ніби не розумів, що дівчина ледве може їх підняти.

Вони пішли... Дві жалюгідні постаті старого й дівчини напевне привернули б увагу прохожих, якби ті не були призвичаєні бачити такі злидні. Куди вони могли йти? В яку ще темряву, в яке лихо, на які ще муки?

Дівчина дихала все важче; нарешті заточилась раз і другий і сказала з благанням у голосі:

— Тату, візьміть оце ганчір'я, бо я ви"е не можу. Вавжон ніби прокинувся від сну.

— То покинь його.

— Та воно ж здасться.

— Не здасться.

Побачивши, що дівчина вагається, він люто крикнув:

— Покинь, бо вб'ю!

Марися злякалась і на цей раз послухала, вони пішли далі. Вавжон ще кілька разів повторив: "Коли так, то нехай буде так!", потім замовк, але щось зловісне з'явилося в його очах. Заболоченими вуличками вони дісталися до кінця порту, піднялися на великий поміст на палях; поминули будинок з написом: "Ба-Иог*8 авіїит" 1 і зійшли до самої води. В тому місці споруджувався новий док. Високе риштовапня, з якого забивали палі, виступало далеко в море, а поміж балками та дошками снували робітники, що працювали на будові. Дійшовши до купи балок, Марися опустилась на них, бо не могла йти далі, Вавжон мовчки сів коло неї.

Була вже десь четверта година дня. Весь порт вирував життям і рухом. Туман розійшовся, і лагідне сонячне проміння освітлювало й гріло ласкавим теплом двох злидарів. З води йшов на суходіл повів весни, свіжий, повпий життя і веселий. Навколо було стільки блакиті й світла, що аж хотілось примружити очі. Морський простір зливався вдалині з погідним небом. У тій блакиті, ближче до середини порту, спокійно височіли димарі та щогли суден, тріпотіли на легкому вітрі прапори. На обрії видно було пароплави, що прямували до порту, вони пеначе підіймалися вгору або виринали з води. Розпущені й напнуті вітром паруси на них, мов хмарки, сліпучо сяяли над лазуровим водяним простором. Інші судна відходили в океан, спінюючи за собою воду. Вони йшли в той бік, де були

Притулок для моряків (англ.).

№

Ліпинці — їхнє втрачене щастя, їхня краща доля, їх спокій. Дівчина думала, чим вони могли так согрішити, так прогнівити бога, що він,

такий милосердний, відступився від них і забув за них серед чужих людей, кинув їх на цей далекий берег. Він же міг повернути їм щастя. Адже он скільки суден відпливав в той бік, та відпливав без них. Змучена, нещасна Марися ще раз думкою полинула до Ліпиіщів і до конюха Яська. Чи він думає про неї, чи пам'ятає? Вопа пам'ятала, бо забувають тільки в щасті, а в недолі, в самотині думка так обвивається коло коханих, як хміль коло тополі. А він? Може, погордував колишньою любкою і вже послав сватів до іншої? Та йому ж соромно було б навіть думати про таку злидоту, котра, крім рутвяного вінка, нічого на світі не має, і тільки смерть може послати до неї сватів.

Тому що Марися була хвора, голод не дуже мучив її, але від знесилення огортав сон, злипались повіки, а зблідле обличчя хилилось на груди. Часом вопа прокидалась, розплющувала очі, а потім знов заплющувала. Снилося їй, що вона блукає по якихось ущелинах та прірвах, що впала, як та Кася з селянської пісеньки, "у Дунаєць глибокий", і зараз виразно почула продовження пісні:

Побачив це Яська на високій горі, Спустивсь до Марисі на шовковім шнурі:

Та шнур був короткий, два лікті не стало,

Небога Марися косу прив'язала.

Тут вона раптом прокинулась, бо їй здалося, що коси вже нема і вона падає у прірву. Сон одлетів. Та не Яська сидів біля неї, а батько, і не Дунаєць видно було, а нью-йоркський порт, верфі, риштування, щогли та димарі. З порту в чисте море знов випливали якісь судна, з них ото й чути було снів. Тихий, теплий, погідний весняний вечір зачервонів на воді й на небі.

Морська гладінь стала дзеркальною, так що кожен пароплав, кожна паля відбивалися в ній, наче під сподом була друга. Як же гарно було

навкруги! В повітрі розлилось якесь щастя і спокій; здавалось, радіє увесь світ, лише вони двоє були нещасні й забуті; робітники почали розходитися по домівках, тільки у них не було домівки.

Голод все тяжче залізною рукою шарпав нутрощі Вавжона. Старий селянин сидів понурий і смутний, і ніби якесь страхітливе рішення вимальовувалось на його обличчі. Коли б на Вавжона хто-небудь глянув, то злякався б — від голоду в його обличчі з'явилося щось звірине чи пташине, а заразом воно було безнадійно спокійне, наче у мерця. За весь час він не озвався до дівчини й словом, аж як настала ніч, як порт зовсім збезлюднів, промовив дивним голосом:

— Ходім, Марисю!

— Куди ж ми підемо? — спитала сонно.

— На отой поміст над водою. Полягаємо на дошках та й будемо спати.

Пішли. В темряві їм довелся пробиратись дуже обережно, щоб не впасти в воду.

Щити з балок і дощок утворювали ніби покручений дерев'яний коридорчик, в кінці якого була дощана платформа, а за нею таран для забивання паль. На тій платформі, накритій дашком від дощу, стояли робітники, що тягнули мотузи від тарана, але зараз там не було нікого.

Коли вони дійшли до самого краю, Вавжон сказав:

— Тут будемо спати.

Марися не лягла, а скоріше впала на дошки і, незважаючи на те, що її обсіли рої москітів, поринула в тяжкий сон.

Несподівано, десь серед ночі, її розбудив голос Вавжона:

— Марисю, вставай!

Щось таке було в його воланні, що вона одразу прокинулась.

— Що, тату?

В нічній тиші голос старого пролунав глухо, страшно, але спокійно:

— Дівчино! Не будеш ти вже більше з голоду вмирати. Не підеш попід хати хліба просити, не будеш надворі спати. Люди про тебе забули, бог забув, доля тебе покарала, то нехай хоч смерть привітає. Вода тут глибока, не будеш мучитись.

У темряві Марися не могла бачити Вавжона, хоч очі її були широко розплющені від жаху.

— Утоплю я тебе, небого, й сам утоплюся,— казав він далі.— Нема для нас рятунку, нема над нами милосердя. Завтра тобі не хотітиметься їсти, завтра буде лучче, ніж сьогодні...

Ні! Вона не хотіла вмирати. Вона тільки мала вісімнадцять років і, як усе молоде, прагнула жити, а смерті боялась. Вся душа її здригнулась до самої глибини на думку, що завтра вона буде утопленицею, що порине в якусь темряву, що лежатиме в воді серед риб і всякого гаддя на мулкому дні. Нізащо в світі! Неймовірна огида і страх охопили її, а рідний батько, що говорив таке в темряві, здався їй якимось злим духом.

Він тримав її обома руками за кістляві плечі і говорив далі з жахливим спокоєм:

— Хоч би ти й кричала, однак ніхто не почує. Тільки пхну тебе, і все триватиме недовго — помолитись двічі не встигнеш.

— Не хочу, татусю, не хочу! — просилась Марися.— Чи ви бога не боїтеся? Татусю любий, золотий, змилуйтесь падо мною. Що я вам зробила? Адже я не нарікала на долю, адже я терпіла з вами і голод, і холод... Татусю!

Він часто задихав, руки стиснулись, як кліщі... А вона просилася все палкіше:

— Змилуйтесь! Змилосердитеся надо мною! Я ж ваша дитина, я нещасна, хвора! Мені й так недовго жити на світі. Мені страшно вмирати! Я боюся!

Так благаючи, вона чіплялась за його сіряк і тулилась губами до тих рук, що спихали її в прірву. Та все це, здавалось, тільки розпалювало старого. Спокій його заступило шаленство: він став харчати і хропти. Часом на помості западала тиша, і коли б хто-небудь стояв на березі, то почув би шамотання, важке дихання і тріск дощок. Піч пізня, темна, і нізвідки сподіватись допомоги, це було в кінці порту, де навіть удень, крім робітників, нікого не стрінеш.

— Змилуйтесь! Змилуйтесь! — злякано волала Марися.

У цей час батько одною рукою потягнув дочку на самий край риштування, а другою став бити по голові, щоб приглушити крик. Та її волання не будили ніякого відгуку, тільки якийсь собака вив удалині.

Дівчина відчула, що знесилюється. Нарешті ноги її опинились у повітрі, тільки руки ще тримались за батька, але вже терпли. Крик про порятунок ставав все тихіший, нарешті руки одірвались разом з клаптем від батькового сіряка, і Марися відчула, що летить у прірву.

Вона впала з платформи, але вхопилась за балку й зависла пад водою.

Старий нахилився і — страшно сказати — почав розчіплювати її руки.

Думки, немов зграї наполоханого птаства, блискавично пролетіли в її голові, виринали картини минулого: Ліпинці, криниця з журавлем, від'їзд, пароплав, буря, літанія, нью-йоркські злидні, нарешті... що це з нею діється? Вона бачить лкпйсь великий пароплав з підпятпм носом, на ньому юрба людей, а з тієї юрби до неї простягаються дві руки. Боже мій! То ж Яська там стоїть і простягає до неї руки, а над пароплавом і Яськом усміхнена матір божа в яскравому сяйві. Побачивши її, Марися протовплюється кріаь юрбу: "Матір божа! Яську! Яську!" Ще хвилина... Останній раз зводить очі до батька:

— Тату! Там матір божа! Там матір божа!

Ще мить, і ті самі руки, що спихали її в воду, з якоюсь надлюдською силою хапають її і тягнуть угору. Вона знов відчуває під ногами поміст риштування. Знову її обіймають, але вже не катівські, а батьківські руки, і голова її падає йому на груди.

Опритомнівши, Марися бачить, що лежить спокійно коло батька; і хоч було темно, вона зрозуміла, що він лежить ниць, і глухі, жалісні ридашія розривають йому груди.

— Марисю,—озвався він нарешті уривчастим від плачу голосом.— Прости мені, дитино...

Марися знайшла в темряві його руки і, припавши до них своїми безкровними устами, прошепотіла:

— Татусю, нехай вам бог простить, як я прощаю... З блідої смуги світла, що недавно розлилось над

обрієм, виринув великий повний місяць, і знову сталося щось дивне. Марися побачила, як з місяця одри ваються цілі рої янголяток, немов золотих бджілок, і спускаються на променях аж до неї, шелестять крильцями, кружляють, в'ються над нею і співають тоненькими дитячими голосами:

— Дівчино змучена, мир тобі! Пташко беззахисна, мир тобі! Квіточко польова, тиха й лагідна, мир тобі!

Співаючи так, вони погойдували над нею келихами білих лілей, дзвонили в срібні дзвіночки:

— Сон тобі, дівчино, сон тобі! Сон! Сон! Сон!

І їй зробилось так добре, ясно і спокійно, що вона й справді заснула.

Ніч минала. Стало розвиднятись. Світанок побілив воду. Щогли й димарі почали виступати з темряви й паче наближались. Вавжон уже стояв навколішки над Марисею.

Він думав, що вона вмерла. її струнке тіло лежало нерухомо; очі були заплющені; спокійне, біле як полотно обличчя пойнялося мертвотною синявою. Даремно старий термосив її за плечі; вона не ворухнулась і не розплющила очей. Вавжонові здалося, що й він умирає, але, піднісши руку до її уст, відчув, що вопа дихає. Серце її билось, хоч кволо; він зрозумів, що вона може от-от умерти. Якщо з вранішнього туману вирине погідний день, якщо її обігрів сонце, то вона прокинеться; інакше — ні.

Над Марисею стали кружляти чайки, ніби непокоїлись за неї; деякі сідали поблизу на стовпах. Повіяв західний вітрець, і туман став потроху розходитись. Вітер був весняний, теплий, ласкавий.

Потім зійшло сонце. Проміння його спочатку впало на вершечок риштування, а далі, посуваючись донизу, освітило мертве обличчя Марисі. Здавалось, воно цілувало її, пестило і ніби обгортало. В тому сяйві її обличчя в вінку білявого волосся було прекрасне, як в ангела, та Марися й справді була ангелом — стільки вона натерпілася горя й муки.

З моря вставав гарний, рожевий день, сонце пригрівало все дужче, вітер ласкаво повівав на дівчину; чайки, кружляючи над нею, кричали, наче хотіли її збудити. Скинувши з себе сіряк, Вавжон прикрив їй ноги, і надія прокинулася в його серці.

Синява почала сходити з обличчя Марисі, щоки злегка порожевіли, вона усміхнулась раз і другий і нарешті розплющила очі.

Тоді старий став навколішки на помості, звів очі до неба, і сльози двома струмками попливли по його зморщених щоках.

Він відчув, що це ж його дитина, зіниця його очей, душа його душі, кохана над усе святиня.

Марися не тільки прокинулась, але прокинулась здоровиш З бадьоріша, ніж була вчора. Чисте портове повітря було для неї корисніше за отруйну атмосферу кімнати. Вона справді поверталась до життя, бо як тільки сіла, одразу сказала:

— Тату, мені дуже хочеться їсти.

— Ходімо, доню, до води, може, там щось знайдеться,— сказав старий.

Марися встала без особливого зусилля, і вони пішли. Мабуть, той день був якийсь винятковий серед днів їх недолі, бо, ступивши лише кілька кроків, вони побачили засунуту між двома балками хустку, а в ній — зав'язаний хліб, варену кукурудзу і шматок СОЛОНИНИ. Пояснювалось

це просто тим, що котрийсь із робітників, які працювали на верфі, сховав собі вчора на сьогодні частину свого сніданку: у тамтешніх робітників була така звичка. Але Вавжон з Марисею пояснювали собі все ще простіше. Хто поклав там харчі? На їхню думку, той, хто пам'ятає про кожну квітку, птаха, мурашку.

Бог!

Вони проказали молитву, підживились, хоч їжі було й небагато, і пішли понад водою аж до головних доків. Обоє відчули себе дужчими. Дійшовши до митниці, звернули під гору на Уотер-стріт, до Бродвею. З від-починками вони йшли кілька годин, бо дорога була далека. Часом вони сідали на дошках або на порожніх ящиках від товарів. Ішли, самі не знаючи куди, але Марисі чомусь здавалось, що неодмінно треба йти до міста. По дорозі вони зустрічали безліч навантажених возів, що їхали до порту. На Уотер-стріт рух уже був чималий. Всюди відчинялися двері, з них виходили люди і поспішали до своєї щоденної роботи. В одних таких дверях показався високий, сивий і вусатий добродій з молодим хлопцем. Вийшовши на вулицю, він подивився на Вавжона й Марисю, на їхнє вбрання, ворухнув вусами; на його обличчі відбилось здивування, потім він ще пильніше став придивлятись та усміхатись.

Людина, що приязно усміхалася до них в Нью-Йорку,— це було диво, якісь чари, і старий з дівчиною зачудувалися.

Тим часом сивий добродій підійшов до них і спитав чистісінькою польською мовою:

— А звідкіля ви, люди?

Вавжона й Марисю наче блискавка вразила. Старий, замість відповісти, зблід як стіна й захитався на ногах, не вірячи ні своїм вухам, ні очам. Марися перша опам'яталась, упала до ніг старому панові, обхопила їх руками й закричала:

— З-під Познані, ясний дідичу, з-під Познані!

— Що ви тут робите?

— В злиднях та в голоді живемо, тяжко бідуємо, дорогий пане!

Тут Марисі перехопило дух, голос урвався, а Вавжон і собі упав добродієві до піг, потім почав цілувати поли його сурдута, не тямлячись з радості, і, тримаючись за них, думав, що вхопився за шматок неба.

Та це ж пан... і то свій пан. Він не дасть умерти з голоду, він порятує, він не дасть загинути.

Молодий хлопець, що йшов з сивим паном, витріщив очі; тут почали скупчуватись люди, вони роззявляли роти й дивились, яв чоловік стоїть перед чоловіком навколішки й цілує його в ноги.

В Америці це небувала річ! Але старий пан розгнівався на роззяв.

— Це не ваш бізнес,— промовив він по-англійськи,—* йдіть собі до свого бізнесу.

Потім звернувся до Вавжона й Марисі:

— Не стіймо на вулиці, ходім зі мною.

Він завів їх до найближчого трактиру і замкнувся там з ними та хлопцем в окремій кімнаті. Вони знов упали йому до ніг, а він боронився й сердито бурчав:

— Кінчайте цей бізнес! Ми ж з одної країни, діти одної... матері...

Тут, видно, дим з сигари, яку він курив, зайшов йому в очі, бо він втер їх кулаком і спитав:

— Ви голодні?

— Ми вже два дні нічого не їли, оце тільки-но знайшли дещо коло води.

— Вільяме,— звернувся він до хлопця.'— Скажп, хай дадуть їм їсти.

І розпитував далі:

— Де ви мешкаєте?

— Ніде, ясний пане.

— Де ж ви спали?

— На березі.

— Вас вигнали з квартири?

— Вигнали.

— Не маєте речей, крім тих, що на вас?

— Не маємо.

— Не маєте грошей?

— Не маємо.

— Що ви робитимете?

— Не знаємо.

Старий пан, питаючи швидко й наче сердито, звернувся до Марисі:

— Скільки тобі років?

— Оце весною мине вісімнадцять.

— Намучилась, га?

Вона нічого не відповіла, тільки покірно вклонилась йому до землі.

Дим, видно, знову зайшов старому панові в очі.

В цей час принесли пива й гарячого м'яса. Старий пан сказав їм зараз же братись до їжі, а коли вони відповіли, що не сміють їсти при ньому, сказав, що вопи дурні. Та, незважаючи на його гнів, він здавався їм ангелом небесним.

Йому, видно, було дуже приємно дивитись, як вони їли. Потім він звелів їм розказати, яким чином вони тут опинились і що пережили. 1 Вавжон розповів йому все чисто, як на сповіді. Він гнівався, сварив його, а коли дійшов до того, як він хотів утопити Марисю, пан крикнув:

— Я б з тебе шкуру зняв! Потім — до Марисі:

— Підійди-но сюди, дівчино!

Коли Марися підійшла, він узяв її голову в обидві руки й поцілував у чоло.

Потім трохи подумав і сказав:

— Найгірше ви пережили. Це добра країна, тільки в ній треба уміти дати собі раду.

Вавжон витріщив на нього очі: цей шляхетний і розумний пан назвав Америку доброю країною!

— Так воно і в, недотепо,— сказав він, побачивши, як здивувався Вавжон,— Добра країна! Коли я прибув сюди, то не мав нічого, а тепер маю шматок хліба. Але вам, селянам, треба триматися землі, а не волочитись по світу. Коли ви виїдете з батьківщини, то хто ж там залишиться? Ви тут не потрібні, і приїхати сюди легко, а повернутись важко.

Він деякий час мовчав, а потім промовив, наче сам до себе:

— Я тут уже сорок з чимось років і забув про свою батьківщину. Але часом мене поймає журба. Вільям неодмінно туди поїде, щоб знати, де жили його батьки... Це мій син,— мовив він, показуючи на хлопця,— Вільяме, привезеш мені з дому жменю рідної землі в труну під голову.

— Yes, father) 1 — відповів хлопець по-англійськи.

— І на груди, Вільяме! І на груди!

— Yes, father!

Старого пана дим так почав щипати за очі, що в них заблищали сльози. Він аж розсердився:

<— Розумів жевжик по-польськи, але говорить по-англійськи. Так вопо мусить бути, бо хто сюди потрапляв, для того рідні звичаї втрачені. Вільяме, іди додому і скажи сестрі, що у нас будуть гості на обід і ночівлю.

Хлопець схопився й пішов. Старий пан замислився й довго мовчав, потім заговорив, наче сам до себе:

— Відіслати їх назад — дорого, і до чого ж їм вертатися? Що мали, те попродали: підуть з торбами. А з дівчиною в наймах хто його знав, що сталося б. Коли вже вони тут, треба спробувати влаштувати їх на роботу. Послати їх у якусь колонію, там дівчина одразу вийде заміж, а як захочуть повернутись, то й старого з собою візьмуть.

А далі звернувся вже просто до Вавжона: '

— Ти чув що-небудь про тутешні наші колонії?

— Не чув, вельможний пане.

"— Як же ви так, нічого не знаючи, наважились їхати сюди? Боже милий! Та ви ж загинете! В Чікаго в таких, як ти, з двадцять тисяч, в Мілуокі не менше, багато в Детройті, чимало в Буффало. Працюють вони на фабриках, та селянинові найкраще робити коло землі. Послати б вас до Радома, в Іллінойс, гм! Але там уже сутужно з землею. В степах Небраски закладається якась нова Познань, тільки туди далеко. Залізницею їхати дорого коштує. Діва Марія в Техасі такой; далеко. Найкраще було б до Боровини, тим більше що туди можу дати вам безплатні квитки, а що дам в руки, то буде на хазяйство.

Він глибоко задумався.

— Слухай, старий,—сказав нарешті,—Зараз закладають нову колонію Боровину в Арканзасі. То теплий і гарний край, але майже не залюднений. Там ти одержиш від уряду сто шістдесят моргів землі з лісом безплатно, а від залізниці — за невелику плату. Розумієш? Я дам тобі на господарство і квитки на залізницю, бо маю можливість. Приїдете поїздом до міста Літтл-Рок, а далі треба буде їхати кіньми. Там зустрінете й інших людей, які з вами поїдуть. Зрештою дам вам

рекомендаційного листа. Хочу вам допомогти, бо ж я ваш брат; але твоєї дочки мені в сто разів більше шкода, ніж тебе. Розумієш? Дякуйте богові, що мене зустріли.

— Слухай, дитино,— звернувся він до Марисі.— Ось на цій картці моє ім'я й адреса: добре сховай її. Якщо тебе коли-небудь спіткає лихо, якщо залишишся па світі самотня й без допомоги, то пошукай мене. Якщо я вмру, то про тебе потурбується Вільям. Не загуби картки! А тепер ходім до мене.

По дорозі він купив їм білизну й одяг, а потім привів до себе і пригостив. Ціла родина виявилась добрими людьми, бо і Вільям, і його сестра Дженні заопікувались ними, як рідними. Пан Вільям навіть поводився з Марисею, мов з lady, чого вона дуже соромилась. Увечері до панни Дженні прийшло кілька молодих панянок з гривками на чолах, гарно вбраних і добрих. Вони взяли Марисю до свого гурту, дивувалися, що вона така бліда, що в неї таке біляве волосся, сміялися з того, що вона їм низько кланяється та цілує в руки. Старий пан походжав між молоддю, потріпував білою головою, буркотів, часом сердився, говорив то по-англійськи, то по-польськи, розмовляв з Марисею і Вавжоном про рідну сторону: пригадував минуле, роздумував, і дим від сигари, мабуть, раз у раз заходив йому в очі, бо він частенько крадькома втирав їх.

Колп всі розійшлися спати, Марися не могла стримати сліз, дивлячись, як панна Дженні власноручно стелить їм постіль. Які ж бо то добрі люди, та в цьому не було нічого дивного: адже старий пан також родом з-під Познані.

На третій день Вавжон з Марисею вже їхали до Літтл-Рока. Старий намацував у кишені сто доларів і навіть забув за обід, а Марися відчувала над собою руку божу й вірила, що та рука не дасть їй загинути; коли вже вона врятувала її з недолі, то припровадить і Яська до Америки, опікуватиметься ними обома і поможе вернутися до Ліпинців.

Тим часом у вікнах вагона миготіли міста й селянські ферми. Тут було зовсім інакше, ніж у Нью-Йорку. Тягнулись поля й бори на обрії, будиночки, обсаджені деревами; посіви різної пашні зеленіли великими смужками, зовсім так, як у Польщі. Дивлячись на все це, Вавжон так радів, що аж груди йому щось розпирало і хотілось крикнути: "Гей, ви, бори й поля зелені!" На луках видно було овець і корів, на узліссях— людей з сокирами. Поїзд летів далі й далі. Поступово місцевість ставала все менш населеною. Ферми зникли, навколо простелився широкий, безлюдний степ. Хвилювали під вітром трави, серед яких миготіли яскраві квітки. Місцями, мов золотисті стьожки, звивалися порослі жовтим цвітом дороги, якими колись проїхали вози. Високі кущі коров'яку та колючого осоту кивали вершечками, немов вітаючи мандрівників. Над степом ширяли на широких крилах орди, пильно вдивляючись у траву. Поїзд мчав уперед, наче хотів долетіти туди, де широкі степові простори зливалися з небом. З вікна вагона видно було цілі табуни зайців та байбаків. Часом над травами на мить показувалась рогата голова оленя. Ніде не видно було ані костьольної дзвіниці, ні міста, ні села, ні дому, тільки станції; а поміж станціями та поблизу них — ані живої душі. Вавжон дивився на все те, крутив головою і не міг збагнути, як це марнується стільки добра.

Минув день і минула ніч. Вранці поїзд в'їхав у ліси, в яких дерева були обплетені рослинами в руку завгрубшки, і це робило ліс таким густим, що хоч сокирою прорубуйся. В тій зеленій гущавині щебетало незнане птаство. Одного разу Вавжонові й Марисі здалося, що серед скрутнів та гірлянд у тій гущавині вони побачили вершників з пір'ям на головах, із червоними, мов полірована мідь, обличчями. Дивлячись на ті пустельні степи й ліси, на всі ті незнані дива й інакших людей, Вавжон не втерпів і сказав:

— Марисю! — Що, тату? *— Бачиш?

— Бачу.

*— А дивуєшся?

— Дивуюсь.

Нарешті переїхали втричі ширшу за Варту річку; як пізніше довідались, називається вона Міссісіпі, і пізно вночі прибули до Літтл-Рока.

Відтіля вони мали питати дороги на Боровину.

В цю хвилину ми їх залишимо. Другий період їхнього поневіряння за хлібом скінчився. Третій мав початися в лісах, серед гуку сокир, у тяжкій праці та злигоднях колоністського життя. Чи менше в ньому було сліз, страждання й нещастя — незабаром побачимо.

III. КОЛОНІСТСЬКЕ ЖИТТЯ

Що таке Боровина? То була майбутня колонія. 'А назву їй, видно, дали заздалегідь, виходячи з принципу, що там, де існує назва, мусить існувати й сама річ. Перед тим польські й навіть англійські газети, що виходили в Нью-Йорку, Чікаго, Детройті, Мілуокі, Денвері, Манітобі, одне слово, де тільки можна почути

'польську мову, кричали пгЫ еі йгЬіх взагалі, а польським колоністам зокрема, що той, хто хоче бути здоровим, багатим, щасливим, смачно їсти, довго жити, а по смерті напевно трапити на небеса до раю, нехай записується на наділ в раю земному, тобто в Боровині. В оголошеннях говорилось, що Арканзас, в якому має постати Боровина, край ще не залюднений, але най-здоровіший у світі. Правда, містечко Мемфіс, що лежить на самому кордоні, по другий бік Міссісіпі, є осередком жовтої пропасниці, але, як говорилось в тих самих оголошеннях, ні жовта, ні якась інша пропасниця не зможе перепливти такої ріки, як Міссісіпі. На високому березі ріки в Арканзасі її нема ще й через те, що сусіди, індіанці племені чоктавів, безжально оскальпували б її. Пропасниця тремтить, тільки забачивши червону шкіру. Отож колоністи в* Боровині житимуть між пропасницею на сході та червоношкірими на заході, в

цілком нейтральній смузі, і можуть бути певні, що в майбутньому, років через тисячу, населення Боровини налічуватиме мільйонів зо два мешканців, а земля, за яку колоністи платитимуть по півтора долара за акр, коштуватиме понад тисячу доларів квадратний лікоть.

Перед такими обіцянками та перспективами трудно було встояти. Тих, кому не дуже подобалось сусідство чоктавів, оголошення запевняли, що це войовниче плем'я особливо симпатизує саме полякам, отож можна сподіватись на найкращі сусідські стосунки. Зрештою відомо, що в тих місцях, де крізь ліси й степи прокладено залізничну колію та поставлено телеграфні хрестоподібні стовпи, там ці хрести незабаром стають пам'ятниками на індіанських могильниках; а тому, що земля коло Боровини закуплена залізничною компанією, то зникнення індіанців було лише питанням часу.

Тут: усьому світові. Дослівно: місту і світові (лат.).

Земля справді була куплена залізницею, що забезпечувало колоністам зв'язок із світом, збут продуктів та майбутній розвиток. Проте оголошення забували додати, що ця залізниця поки що існувала лише в проекті і що саме кошти від продажу земель, які уряд надав залізницям в незалюднених краях, мали доповнити фонди для її будівництва; та при складному бізнесі таку забудькуватість можна було й вибачити. Зрештою щодо Боровини, то тут була тільки та різниця, що колонія лежала не на залізниці, а в глухій пустелі, до якої з великими труднощами треба було діставатись возами.

З цієї забудькуватості могли постати різні прикрощі, але вони були тимчасові й мали припинитися з побудовою залізниці. Нарешті відомо, що в тій країні рекламу чне можна розуміти дослівно, бо як кожна рослина, пересаджена на американський грунт, буйно росте, але не дав плодів, так і реклама в американських газетах настільки розростається, що з риторич-пої полови в ній трудно видобути зерно правди. Проте, одкинувши все, що в оголошеннях про Боровину належало вважати за

питЬид можна було гадати, що та колонія буде не гірша за тисячі інших, організація яких рекламувалася з не меншим перебільшенням.

З багатьох поглядів умови здавались навіть вигіднішими, тому безліч поляків-одинаків і навіть цілих родин, розпорошених по цілих Сполучених Штатах, від Великих Озер до пальмових гаїв Флоріди, від Атлантичного океану до каліфорнійського узбережжя, записалось на поселення в майбутній колонії. Сілезці, познанці, галичани, литовці з-під Августа та мазури в-під Варшави, котрі працювали на заводах у Чікаго та Мілуокі й давно зітхали за життям, яким споконвіку жили їхні діди й батьки, вхопились за першу

1 Обман, брехню (англ.).

можливість, щоб вирватися з душних та задимлених міст і взятись до плуга й сокири в просторих полях, лісах і степах Арканзасу. Ті, котрим було надто гаряче в Діві Марії в Техасі, або надто холодно в Міннесоті, або вогко в Детройті, чи голодно в іллінойському Ра-домі, приєдналися до перших, і кількасот людей, найбільше чоловіків, але й багато жінок та' дітей, вирушили до Арканзасу. Назва "Віоойу Arkansas*, тобто "Кривавий Арканзас", не дуже лякала колоністів. Хоч, правду кажучи, в тім краю й досі живе багато войовничих індіанців, outlaw, тобто людей поза законом, розбійників, що втекли від покарання, здичавілих скватерів, які всупереч урядовій забороні вирубують дерево над Ред-Рівер, всіляких пройдисвітів та злочинців, за якими шибениця плаче; хоч західпа частина цього штату й досі відома запеклими сутичками між червоношкірими та білими мисливцями, що полюють на буйволів, та страшним законом . Ліпча, проте з цим можна дати собі раду. Коли мазур тримає в руках дрюка, та знав, що з обох боків та позаду теж в мазури, він мало кому поступиться, а тому, хто б на нього дуже налазив, готовий крикнути:

— Ану не наскакуй! Не чіпай, бо як молосну, то окривієш!

Відомо такояс, що мазури люблять триматись купи й оселятись таким способом, щоб Мацько Мацькові в будь-який час міг прибігти з люшнею на допомогу.

Збірним пунктом для більшості було місто Літтл-Рок. Але від Літтл-Рока до Кларксвілля, найближчої колонії, з якою мала сусідувати Боровина,— трохи далі, ніж від Варшави до Кракова, а ще гірш те, що добиратись треба було пустельним краєм, продираючись крізь ліси й перепливаючи повноводі річки.

Кілька чоловік, котрі не хотіли ждати громади й вирушили поодинці, пропали безвісти, але всі інші гуртом добралися щасливо й тепер отаборились у лісі.

ш

Правду кажучи, прибувши, колоністи дуже розчарувались. Вони сподівалися знайти на місці, призначеному для колонії, поле й ліс, а застали тільки ліс, який ще треба було корчувати. Чорний дуб, червоне дерево, бавовняне (так званий соШпюоод), білі платани й похмурі гікори стояли майже суцільною стіною. Це була справжня пуща, внизу росли густі чагарі чапоралю, а вгорі вилися ліани, що перекидались, як мотуззя, з дерева на дерево й утворювали ніби висячі мости, вкриті квітами завіси та гірлянди, такі щільні й густі, що очі крізь них не прозирали в далечінь, як у наших лісах; той, хто заглиблювався в гущавину, не бачив над головою неба, міг заблудити і пропасти. Мазури позирали то на дуби, що мали по кільканадцять ліктів в обводі, то на сокири, то на свої руки, і їм ставало моторошно. Добре мати дерево на хату й на паливо, але на те, щоб вирубати ліс на ста шістдесяти моргах, викорчувати з землі пеньки, позагортати ями й аж тоді братись до плуга, одній людині потрібні були цілі роки.

Та нічого іншого не залишалось робити, отож другого дня після прибуття дехто з мазурів перехрестився, плюнув на долоні, схопив

топорище, важко зітхнув, рубонув-—і з того часу в арканзаському лісі щоденно розлягався гук сокир, а часом лунала й пісня:

Прийшов мій Ясенько, Прийшов він із двору: "Люба Касенько, Ходімо до бору, До бору до темного"*

Колоністи отаборились над струмком, на досить широкій поляні, де мали стати квадратом хати, а посередині костьол і школа. Але до того ще було далеко. Поки що тут стояли вози, на яких прибули родини колоністів. Вози поставлені були трикутником на той випадок, щоб у ньому можна було оборонятись, як у фортеці. За возами, на тій самій поляні, паслись мули, коні, воли, корови та вівці під охороною озброєних хлопців. Люди спали на возах або коло вогнищ.

Вдень жінки й діти залишались у таборі, а де в цей час були чоловіки, можна було здогадатись по гуку сокир, що розлягався на весь ліс Ночами в гущавині вила дика звірина — ягуари, арканзаські вовки та койоти. Страшні сірі ведмеді, що не так боялись вогню, підходилп досить близько до возів, тому серед ночі часто лунали пострілп з рушниць і вигуки: "Ану, бий чортяку!" Ті, що прибули з диких техаських країв, були переважно вправними мисливцями, вони легко забезпечували себе і свої родини м'ясом антилоп, оленів та буйволів. Це було тим легше, що якраз настала пора весняної мандрівки цих тварин на північ. Інші колоністи жили запасами харчів, закуплених в Літтл-Року або в Кларксвіллі,— кукурудзяним борошном та солониною. Крім того, різали овець, по кількоро закупила їх кожна сім'я.

Вечорами, коли біля возів загорялись вогнища, молодь після вечері, замість іти спати, заводила танці. Якийсь музика привіз з собою скрипку, на якій витинав обертаса, а коли звук скрипки тонув у лісовому шумі, інші допомагали музиці американським способом — витрахкували в бляшані миски. Життя спливало в тяжкій праці гамірно й безладно. Насамперед треба було поставити хати; отож на зеленім моріжку поляни незабаром з'явились зруби будинків, а вся вона була засмічена тріскамн, стружками, уламками кори. Найлегше було обробляти червоне

дерево, так зване redwood, але ходити за ним доводилось досить далеко. Декотрі понапинали собі намети з парусини, здертої з халабуд на возах. Інші, переважно нежонаті, яким було не так пильно про дах над головою, а не хотілось корчувати, почали орати в тих місцях, де пуща не заросла чагарником і де гікори та дуби були рідші. І от уперше, відколи стоїть арканзаський ліс, у ньому залунали вигуки: Гей, соб, цабе!

А взагалі на колоністів звалилося стільки роботи, що невідомо було, за що насамперед братися: чи ставити хати, чи корчувати ліс, чи полювати на звірину. З самого початку з'ясувалось, що уповноважений колоністів купив у залізничної компанії землю иа віру, що він ніколи тут не був, інакше не купував би глухої пущі, бо за ті самі гроші можна було купити ділянки степу, залісепого лише частково. Правда, він прибув на місце з уповноваженим залізниці, щоб одміряти кожному його ділянку, але, побачивши, що тут діється, вони покрутилися два дні, потім посварились і поїхали нібито по землемірське знаряддя до Кларксвілля, та після того ніхто їх в колонії не бачив.

Незабаром виявилось, що одні колоністи заплатили більше, другі менше, а найгірше було те, що ніхто не знав, як одміряти належну йому ділянку. Колоністи залишились без ніякого керівництва і без влади, яка могла б влаштовувати їхні справи та погоджувати суперечки. Не знали вони добре, як працювати. Німці напевне взялися б розкорчовувати ліс усією громадою, ставити спільними силами будинки, а тоді вже при кожному одміряти садиби. Але мазури вважали за краще корчувати ліс і ставити на своїй ділянці будинки окремо. До того ж кожному хотілося взяти ділянку поблизу центральної поляни, де ліс був рідший і до води ближче. З цього приводу виникли суперечки; розгорілися вони, коли одного дня з'явився, наче з иеба впав, фургон якогось папа Грюнманського. Той пан Грюнманськпй в Цінціннаті, де мешкали німецькі колоністи, мабуть, звався коротше: Грюнман, але в Бо-ровині додав до свого прізвища "ський" для того, щоб краще торгувалося з поляками. На його фургоні височіла парусова халабуда, на котрій з

кожного боку чорнів напне великими літерами: "Saloon" 1, а внизу меншими: "Brandy, whisky, gin" 2.

Яким чином той фургон проїхав небезпечною пустелею між Кларксвіллем і Боровиною, як його не розграбували степові волоцюги, чому індіанці, що часто снували невеликими загонами поблизу Кларксвілля, ие злупили з голови пана Грюнманського скальпа, то була його таємниця, але він прибув у Боровину й того ж дня став жваво торгувати. І того ж дня серед колоністів спалахнули сварки. Численні сварки за ділянки, за знаряддя, за вівці, за місце коло вогнища виникали з будь-якого приводу. Наприклад, у колоністів пробудився якийсь місцевий американський патріотизм. Ті, що походили з північних штатів, стали вихваляти свої колишні сельбища й ганити сельбища тих, що походили з штатів південних, і навпаки. Там можна було почути відірвану від материнської основи північно-американську польську мову, прошиту англійськими нитками.

— Чого ви хвалите свої південні контри?' — казав парубчак з-під Чікаго.— У нас, в Іллінойсі, куди не глянеш, росте райброд4, а що милю каром5 поїдеш, то й сіті6. Хочеш держати ферму, ставити хату, то не треба лісу корчувати: купиш ламберу7, та й усе. А. у вас що?

—— У нас один каньйон вартніший за цілі твої блоки 8.

1 Шинок (англ.).

2 Бренді, віскі, джин (англ.).

Тут наводяться Переважно перекручені англійські слова:

3 (Country) — країна, край.

4 (Ryebread) — хліб.

6 (Car) — вагон, віз. 8 (City) — місто.

7 (Lumber) — оброблений будівельний матеріал.

8 (Blok) — колода.

— А ти мені, годдем1, чого тикаєш? Я там був сер2, то й тут буду сер, а ти що за один?

— Ану мовчи, бо як розсерджусь, то вхоплю шпн-гельс3 або скупаю в крику4. Який тобі до мене бізнес?5

— Я тебе за біту куплюв.

В колонії не було ладу, її громада нагадувала отару овець без пастуха. Суперечки за ділянки ставали дедалі запеклішими. Доходило до бійок, в яких вихідці з одних місцевостей об'єднувались проти вихідців з інших. Правда, люди старші, досвідченіші й розумніші, потроху здобували пошану, та не завжди могли її втримати. Тільки в хвилини небезпеки інстинкт самозбереження змушував забути про сварки. Одного разу ввечері, коли купка індіанських волоцюг украла кільканадцятеро овець, вони гуртом, ні хвилини не вагаючись, кинулись за ними в погоню. Овець одібрали, одного червоношкірого так побили, що він незабаром помер, і того вечора між колоністами панувала цілковита згода, але другого ранку на корчуванні знов почались бійки. Згода наставала ще й тоді, коли музика вечорами починав грати не до танцю, а різноманітні пісні, що їх вони чули давно, як ще жили під солом'яними стріхами. Розмови тоді стихали. Колоністи обступали музику широким колом, йому вторував шум лісу, полум'я в вогнищах сичало та стріляло іскрами, а вони стояли, похиливши голови, і душі їхні линули за море. Не раз місяць підбивався високо над лісом, а вони стояли і слухали. Та за винятком тих коротких

6 Купити 8а біту — мати за ніщо.

хвилин у колонії панував все більший розлад. Ширилось безладдя, вирувала ненависть. Це невелике суспільство, закинене в дику хащу і майже зовсім одірване від усього людства, не маючи керівників, не могло1 й не вміло дати собі раду.

Між колоністами знаходимо двох знайомих нам людей: старого селянина Вавжона Топорека і його дочку Марисю. Дістався до Арканзасу, вони ділили в Боровині долю інших. Спочатку їм тут було непогано. По-перше, ліс — не нью-йоркський брук, а до того ж там у них нічого не було, а тут вопи мали воза, трохи ременанту, задешево купленого в Кларвсвіллі, і трохи рільничого знаряддя. Там їх гризла страшна журба, тут тяжка праця не давала одірватись думці від сьогоднішнього дня. Вавжон від світання до смеркання рубав дерево, тесав на хату балки; дівчина прала в струмку шмаття, розпалювала вогонь, варила їсти; та, незважаючи на втому, рух і лісове повітря поступово стирали з її обличчя сліди хвороби від нью-йорк-ських злиднів. Гарячий вітер з Техасу вкрив золотою смагою її бліде личко. Молоді хлопці з Сант-Антоніо та з-над Великих Озер, які за будь-що кидались один на одного з кулаками, були згодні тільки в одному: що Марисині очі так виглядають з-під білявого волосся, як волошки з жпта, і що вона найкраща дівчина в світі. Марисипа врода стала в пригоді й Вавжонові. Він сам собі вибрав шмат найрідшого лісу, і ніхто йому не перечив, бо всі хлопці тягли за ним руку. Не один допомагав йому також рубати дерево, обтісувати балки або укладати зруби, а хитрий старий, змикитивши, в чому річ, час від часу казав:

— Моя дочка ходить по лузі, наче лілея, наче пані, наче королівна. За кого схочу, за того й віддам її, але не за будь-кого, бо вона хазяйська дочка. Хто мені нижче вклониться та краще догодить, за того й віддам, а не за якогось волоцюгу.

Отож хто йому помагав, думав, що собі помагав.

Взагалі Вавжонові було навіть краще, ніж іншим, і стало б зовсім добре, якби у колонії було якесь майбутнє. Але справи там гіршали день

у день. Минув один і другий тиждень. Навколо поляни вирубано дерево, земля вкрилась трісками, й подекуди постали жовті стіни будинків; але зроблено було дрібницю порівняно з тим, що належало зробити. Зелена стіна лісу дуже повільно поступалась перед сокирами. Ті, котрі заглиблювались у хащі, приносили дивні вісті: що той ліс взагалі не мав кінця, що далі в ньому страшні багна, баюри і застояна вода під деревами, що там живуть якісь дивогляди, в гущавині, немов духи, повзуть якісь випари, сичить гаддя, лунають поклики: "Не йди!", чагарі міцно чіпляються за одежу й не пускають. Один хлопець з-під Чікаго запевняв, що бачив самого диявола, як той висунув кудлату голову з болота і так форкнув на нього, що він ледве втік до табору. Колоністи з Техасу пояснювали йому, що то був, напевне, буйвол, та хлопець не хотів вірити. Таким чином кепське становище колонії погіршували ще й забобони. Через два дні після того, як хлопець бачив диявола, два одчаяки пішли в ліс і не вернулись. Кількоро людей підвередилися на тяжкій роботі, а потім на них напала пропасниця. Сварки за ділянки доходили до кривавих бійок. Хто пе поклеймив худоби, тому інші заперечували право на неї. Табір зовсім розпався, вози були поставлені по всіх закутках поляпи, щоб якнайдалі бути від сусідів. Невідомо було, чия черга стерегти худобу, і вівці почали зникати. Тим часом одно ставало зрозумілим для всіх: поки сонце зійде, роса очі виїсть; поки на лісових вирубах зазеленіють та достигнуть посіви, запаси харчів скінчаться, і може прийти голод.

Людей огортав розпач. Гук сокир у лісі став ущухати, бо колоністам забракло терпіння й одваги.

Кожен працював би ще, аби йому хто сказав: "Відціля й по оту позначку — твоє..." Але ніхто не знав, що його, а що не його. Все частіше чути було слушні нарікання на уповноважених. Люди скаржились, що їх завели в пущу на явну смерть. Ті, хто ще мав якісь гроші в кишені, один по одному сідали на воза й виїжджали до Кларксвілля. Але більшість витратила всі гроші на купівлю землі й не мала з чим повертатись на старе місце. Ці ламали руки, бачачи перед собою певну загибель.

Нарешті сокири замовкли, а ліс шумів, наче глузував з людського безсилля. "Два роки рубай, а потім з голоду здихай!" — казав один одному. А ліс шумів, наче глузував.

Одного вечора Вавжон сказав Марисі:

— Видно, всі тут пропадуть, і ми з тобою пропадемо.

— Воля божа,—відповіла дівчина,—а як він буде милосердний, то й тепер нас не залишить.

Марися звела сині, як волошки, очі вгору, до зірок. В блиску вогнища вона нагадувала образ якоїсь святої.

А хлопці з Чікаго й мисливці з Техасу, дивлячись на неї, казали:

—— І ми не залишимо тебе, Марисю, зіронько ясна.

А Марися подумала, що є тільки один, з ким вона пішла б на край світу, один Ясько з Лііінців. Але він, хоч обіцяв селезнем через море перепливти, птахом у повітрі перелетіти, золотим перснем по дорозі прокотитись, не переплив і не прилетів, він теж покинув її, нещасну.

Марися не могла не знати, що діється в колонії, та вона побувала вже в такій безодні, з такої прірви бог її вирятував, і така її душа стала ясна в недолі, що вже ніщо не могло захитати її віру в небесну допомогу.

Зрештою вона згадала, що старий пан з Нью-Йорка, який допоміг їм із злиднів видряпатись і сюди дістатись, дав їй свою візитну картку і сказав, коли її недоля спіткав, з'явитись до нього, а він її завжди врятує.

Тим часом становище в колонії що день, то гіршало. Люди втікали з неї ночами, а що з ними було далі, ніхто не знав. Навколо шумів ліс, ніби глузуючи з людей.

Та от від надсильної праці старий Вавжон занедужав. Йому боліла спина. Два дні він ще кріпився, а на третій не зміг устати. Марися пішла в ліс, назбирала моху, постелила його на вже готовій стіні хати, що лежала на траві, поклала батька на тій постелі і стала готувати йому ліки з горілкою.

— Марисю,— бурмотів старий.— Смерть моя вже йде за мною лісами, зостанешся ти сама на світі, сирітко. Бог карав мене за мої тяжкі гріхи, за те, що завіз тебе за море й занапастив. Тяжке буде моє конання...

Таточку,— відповіла дівчина.— Мене бог скарав би, якби я не пішла за вами.

— Аби я тебе не саму зоставив, аби до шлюбу благословив, було б мені легше вмирати. Марисю, виходь заміж за Чорного Орлика, він хороший хлопець і не кине тебе.

Чорний Орлик, несхибний стрілець з Техасу, почувши це, зараз же став навколішки.

— Благословіть, батьку! — сказав він.— Я люблю Марисю, як свою душу. Я знаю ліс і не дам їй загинути.

Кажучи це, він дивився соколиними очима на Марисю, як на образ, але вона, схилившись батькові до ніг, промовила:

— Не приневолюйте мене, тату! Кому я обіцялась, того й буду, або нічия.

— Кому обіцялась, того не будеш, бо я його вб'ю. Мусиш бути моя або нічия,— відповів Орлик.— Пропадуть тут усі, пропадеш і ти, коли я тебе не врятую.

Чорний Орлик не помилявся: колонія розвалювалась. Минуло ще два тижні. Запаси харчів кінчались. Люди почали різати робочу худобу. Пропасниця накидалась на нові жертви. Колоністи то проклинали долю, то волали жалібними голосами до неба, то молились, просячи порятунку. Одної неділі старі, парубки, жінки й діти попадали навколішки на траві і почали: "Святий боже, святий кріпкий, святий безсмертний, помилуй нас!" Ліс перестав колихатись, перестав шуміти і слухав. А коли пісня затихла, знов зашумів, ніби промовляючи грізно: "Я тут цар, я тут пан, я найкріп-шнй".

Але Чорний Орлик, що добре знав ліс, якось дивно глянув на нього своїми чорними очима й голосно промовив:

— Апу візьмемось за барки та поборемось!

Люди подивились на Орлика й відчули якусь полегкість. Ті, що знали його ще з Техасу, безоглядно вірили йому, бо він був славний на цілий штат мисливець. Це справді був здичавілий у степах хлопець, могутній як дуб. Він сам-один ходив на ведмедя. В Сант-Антоніо, де він перед тим жив, люди добре знали, що інколи Орлик, взявши рушницю, вирушав у степи й по кілька місяців не бував удома, але завжди повертався живий і здоровий. Чорним його прозвали тому, що він обгоряв, як смалюх, на степовому сонці. По* дейкували навіть, що він на кордоні з Мексікою розбійничав, але то була неправда. Він приносив тільки шкури, а часом і індіанські скальпи, поки йому місцевий священик не пригрозив прокляттям. Тепер, у Боровині, тільки він один ні про що не дбав і нічим не журився. Ліс йому давав їсти й пити, ліс одягав його. А коли люди

розгубились і почали втікати з колонії, вів при підтримці техасців став прибирати все до рук і почувався, як риба в воді. А коли після молитви кинув лісові виклпк, люди подумали: "Щось же він замислив!"

Саме заходило сонце. Високо між чорними гілками гікор ще якийсь час ясніла золота смуга, потім почервоніла і згасла. Колп смеркло, вітер повернув на південь. Орлпк узяв рушницю й пішов у ліс.

Була вже пізня ніч, коли в чорній лісовій далині люди побачили велику золоту зірку, там наче сходило сонце, що з неймовірною швидкістю росло; заливаючи все кривавим червоним світлом.

— Ліс горить! Ліс горить! — залунали в таборі голоси.

Хмари птаства знялися з усіх кінців лісу в повітря з криком, свистом, скрекотом. Жалібно заревла худоба, завили собаки, перелякані люди бігали, не знаючи, куди йде вогонь, але південний вітер міг гнати полум'я тільки від поляни. Тим часом вдалині заблищала друга червона зірка, далі третя. Незабаром обидві з'єдналися з першою,— пожежа захоплювала все більші простори. Полум'я розливалось як вода, з тріском бігло по сухих скрутнях ліан і дикого винограду, пожирало листя. Вітер зривав це палаюче листя і ні о, наче вогнистих птахів, далі й далі.

Стовбури гікор з гарматним гуркотом лопались у полум'ї. Червоні змії вогню звивались по чагарнику. Сичання, шум, тріск гілок, глухе гуготіння вогню мішалося з вереском птаства та ричанням звірів. Небосяжні дерева хитались ніби вогненні стовпи. Перепалені скрутні ліан відривались від стовбурів, наче диявольські руки, розгойдувались під вітром і переносили вогонь від дерева до дерева. Небо розчервонілось, немов там теж була пожеиса. Зробилось видно, як удень. Потім полум'я злилось із полум'ям в одне морс вогню й пішло лісом, наче подих смерті або гнів божий.

Дим, жар і запах горілого наповнили повітря. Хоч людям у таборі небезпека не загрожувала, вони стали кричати й перегукуватись одні з одними. Раптом з палаючого лісу серед вогню й іскор з'явився Чорний Орлик.

Його закопчене обличчя було грізне. Коли люди обступили його, він сперся на рушницю і сказав:

— Тепер вам не треба корчувати. Я спалив ліс. Завтра матимете з того боку поля, хто скільки обробить.

Потім підійшов до Марисі і промовив:

— Мусиш бути моєю, бо я той, хто спалив ліс. Хто тут є дужчий за мене?

Дівчина затремтіла всім тілом, бо в очах Орлика відбивався вогонь. Орлик був страшний.

Вперше з того часу, як приїхала, вона дякувала богові, що Яська був далеко звідси, в Ліпинцях.

Тим часом пожежа з гучанням відходила далі й далі; небо затягли хмари, збиралося на дощ. На світанку дехто пішов подивитись на згарище, але від жару туди не можна було приступити.

Другого дня димпа імла зависла над табором, так що люди не бачили одне одного за кільканадцять кроків. Уночі почався дощ і незабаром перейшов у страшну зливу. Може, те скупчення хмар спричинила пожежа, але, крім того, це була весняна пора, коли в верхів'ях Міссісіпі, а також у розвилку рік Арканзас і Рівер-Ред звичайно випадають зливні дощі. До цього спричиняється і випаровування води з боліт, озер та струмків, яких в Арканзасі безліч, а весною, коли в далеких горах тане сніг, вони розливаються ще більше. Люди мокли

цілими днями й почали хворіти. Декотрі залишили колонію і подалися до Кларксвілля, але незабаром повернулись і принесли звістку, що ріка вийшла з берегів і переїхати її неможливо. Становище ставало жахливим, бо від прибуття колоністів минув уже місяць, запаси харчів вичерпувались, а привезти щось з Кларксвілля не було ніякої можливості.

Тільки Вавжонові й Марисі голод загрожував менше, ніж іншим, бо ними опікувався могутній Чорний Орлик. Щоранку він приносив їм дичину, яку або стріляв, або ловив у сильця. Над стіною дому, на якій лежав старий Вавжон, Орлик поставив свій намет, щоб захистити старого й Марисю від дощу. Доводилось прийняти його допомогу, яку він майже накидав, і чимось віддячити, бо грошей він брати не хотів, лише домагався руки Марисі.

— Чи то я одна в світі? — випрошувалась дівчина.— Іди собі пошукай іншої, бо й я кохаю іншого.

— Хоч би я зайшов на край світу, другої такої не знайду. Ти для мене одна в світі і мусиш бути моєю. Що ти робитимеш, коли твій старий помре? Прийдеш до мене, прийдеш сама, а я тебе вхоплю, як вовк ягня, занесу в ліс, але не зжеру. Ти — моя! Ти єдина! Хто мені заборонить? Кого я тут боюся? Нехай приїжджає твій Ясько: я навіть хочу цього!

Щодо Вавжона, то Орлик, здається, казав правду. Старий хворів усе гірше, часом його пряжила гарячка, тоді він говорив про свої гріхи, про Ліпинці та про те, що бог не дав йому їх побачити. Марися плакала, жаль їй було і його, й себе. Орлик обіцяв їй, якщо вона вийде за нього заміж, повернутися з нею до Лі-пинців, та це було для неї не втіхою, а горем. Повернутись до Ліпинців, де був Ясько, і повернутись чужою для нього — нізащо! Краще тут умерти під першим деревом. Вона думала, що так воно все й скінчиться.

Тим часом над колонією збиралась нова гроза. Дощ лив чим далі, то більший. Одної ночі, коли

^)рлик, як звичайно, пішов у ліс, по табору залунали жахливі крики: Ч~ Вода! Вода!

Протерши зі сну очі, люди побачили в темряві білу, безбережну водяну рівнину, що хлюпотіла під дощем і хвилювалась під вітром. Розсіяне і притьмарене нічне світло відбивалось сталевим полиском на хвилях. Від берега, де стирчали пеньки зрубаних дерев, та від спаленого лісу чувся шум води, що ринула бурхливим потоком.

У всьому таборі зчинився крик. Жінки й діти вилазили на вози, чоловіки щодуху бігли на західну сторону поляни, де ще пе були вирубані дерева. Вода поки що доходила їм до колін, але швидко підіймалась. Шум у лісі все дужчав, звідти чути було тривожні вигуки, переклики та благання про порятунок. Незабаром велика худоба стала відступати під натиском води й перебігати з місця на місце. Помітно було, що швидкість течії збільшується. Підхоплені потоком вівці жалібним меканням кликали на допомогу, поки не зникли серед дерев. Дощ лив, як із цебра, і з кожною хвилиною ставало небезпечніше. Далекий шум перетворився на оглушливий рев оскаженілих хвиль. Під їхніми ударами задрижали вози. Видно було, що то не звичайна повідь від дощу, а ріка Арканзас і всі її притоки вийшли з берегів. Це був потоп, який з корінням виривав дерева, ламав ліси, буяв грозою, це був розгул стихії, темрява, смерть.

Один з возів, що стояв найближче до спаленого лісу, перевернувся. Па розпачливий жіночий крик: "Рятуйте!" — кілька темних чоловічих постатей скочило з дерев, але хвиля підхопила рятівників, крутонула ними й понесла в ліс на загибель. На інших возах жінки рятувалися, повилазивши на парусові халабуди. Дощ шумів все дужче, все густіша темрява огортала похмуру поляну. Вряди-годи видно було, як проносвлась балка з людською постаттю, що вчепилась за неї, часом

темний силует людини чи тварини, часом з води висувалась рука і зникала назавжди. /

Далі шалений шум води заглушив усе: і ревіння тонучих тварин, і волання: "Господи! Господи! / Матір божа!" На поляні утворювались коловороти й вири, вози зникали...

А де ж Вавжон і Марися? Та стіна дому, на якій старий лежав під Орликовим наметом, поки що врятувала їх; вона спливла на воді, як нліт. Потік підхопив її, обвів круг поляни й кинув у бік лісу, там ударив об одне дерево, об друге і, випхнувши в русло струмка, поніс у темну безвість.

Марися стояла коло батька навколішках і, здіймаючи руки до неба, благала про порятунок, але їй відповідали тільки удари гнаної вітром хвилі...

Намет зірвало... та й сам пліт щомиті міг розбитись, бо поперед і позад нього пливли повиривані дерева, що могли або потопити його, або перевернути.

Нарешті пліт зачепився за гілля дерева, верх якого стирчав з води, і в ту ж мить з того верха озвався людський голос:

— Візьміть рушницю й переходьте удвох на другий бік, щоб пліт не перевернувся, коли я на нього скочу...

Тільки-но Вавжон з Марисею зробили так, як їм було сказано, якась постать скочила з гілляки на пліт. То був Орлик.

— Марисю,— сказав він,— я обіцяв не покинути тебе —й не покинув. Я вас і з цієї безодні вирятую.

Сокирою, що була при ньому, він зрубав рівну гілку, вмить обчистив її, потім випхнув пліт з гілля й почав веслувати.

Випливши на бистрину, вони помчали з блискавичною швидкістю. Куди? Не знали, але пливли. Орлик час від часу одпихав стовбури або звертав убік, щоб обминути ще не завалене водою дерево. Його величезна сила, здавалось, подвоїлась. І в темряві він бачив пайменшу небезпеку. Минала година за годиною. Ін-пшйвже впав би від утоми, а Орликові було байдуже. Перед ранком вони вибралися з лісу; тепер навколо не видно було жодної верхівки дерева. Здавалось, розлилося безмежне море. Жахливі вири жовтої спіненої води з ревом крутились по водяній пустельній площині. Тим часом розвиднялось. Бачачи, що жодного стовбура поблизу немає, Орлик на хвильку перестав веслувати і звернувся до Марисі:

— Тепер ти моя, бо я врятував тебе від смерті. Голова його була непокрита, а в мокрому, розчерво-

нілому від боротьби з повіддю обличчі було стільки рішучості, що Марися вперше не насмілилась нага-датИ/йому про свою обіцянку другому.

— Марисю! — мовив лагідно хлопець,— Марисю бідолашна!

— Куди ми пливемо? — спитала Марися, щоб змінити розмову.

— Мені байдуже куди. Аби з тобою... кохана...

— Веслуй, поки що перед нами смерть.

Орлик знову почав веслувати. Тим часом Вавжо-нові ставало гірше й гірше. Часом його нападала гарячка, потім спадала, але він все більше слабнув. Забагато мук зазнало це старе, виснажене тіло. Наближався кінець, безмірний, вічний спокій. Опівдні він прокинувся і сказав:

— Марисю! Я вже не діждуся завтрашнього дня. Ой дівчино, дівчино! Бодай би я був з Ліпинців не виїжджав і тебе з собою не брав. Але бог милосердний! Я немало намучився, то він простить мені мої гріхи. Якщо зможете, то поховайте мене, а тебе Орлик нехай відпровадить в Нью-Йорк до старого пана. То добрий пан, вія змилується над тобою, дасть на дорогу, та й повернешся до Ліпинців. А я вже не повернусь. О боже, боже милосердний, хай моя душа птахом полине туди й ще раз їх побачить! /

Тут старий почав марити, бурмочучи слова молитви: "Під твою опіку віддаємося, пресвята богородице!" Та раптом вигукнув: "Не кидайте мене в воду, я ж не собака!" А потім йому, мабуть, пригадалось, як вів хотів утопити Марисю, бо знов застогнав: "Дитино моя, прости мені! Прости!"

А вона, бідолашна, лежала коло його узголів'я и ридала... Орлик веслував, і його теж душили сльози...

Увечері випогодилось. Перед самим заходом виглянуло з хмар і відбилось у воді довгою золотавою смугою сонце. Старий конав. Проте бог змилувався над ним і послав йому легку смерть. Спочатку він повторював жалісним голосом: "Покинув я Польщу, свою рідну землю", та коли гарячка затрусила ним дужче, йому здалося, що він знов повертається до неї. От йому ввижається, ніби старий пап з Нью-Йорка дав йому грошей на дорогу й на відкупівлю обійстя і вони з Марисею повертаються назад. Ось вони в океані, пароплав пливе день і віч, матроси співають. Потім він бачить той порт у Гамбурзі, з якого виїхав, в очах мигтять різні міста, навколо звучить німецька мова, але поїзд летить уперед, і Вавжон відчуває, що наближається додому, радість розпирає йому груди, звичними, любими серцю пахощами віє з рідної сторони... А це що? Кордон. Бідне селянське серце гупає, як молотом... Він їде далі. Боже, боже! Та це ж уже й поля, і Мацькові груші... їхні сірі халупи й костьоли. Он селянин у смушевій шапці ходить за плугом. Віл простягає до нього з вагона руки. Господарю, господарю!.. Не може говорити. Ідуть далі. А там що? Місто Пши-ремблі, а за містом Ліпинці.

Вони йдуть з Марисею шляхом і плачуть. Якраз весна. Квітують хліба... в повітрі гудуть хрущі... в місті дзвонять дзвони... Господи! За що йому, грішному, стільки щастя? Ще перейти через отой пагорок, а там хрест І дороговказ при дорозі — і ліпинецька границя. Вони уже не йдуть, а летять, мов на крилах, ось вони вже на пагорку, коло хреста, коло дороговказу. Вавжон припадав до землі, й ридав від щастя, і цілує землю, підповзав до хреста й обіймав його руками: оце вже він у Ліпинцях.— Справді так. Він уже в Ліпинцях, бо тільки мертве його тіло лежить на заблуканому серед водяної пустелі плоту, а душа полинула туди, де знайде щастя і спокій.

Даремно дівчина квилила над ним: "Таточку! Таточку!" Бідна Марисю, він уже не повернеться до тебе! Йому добре в Ліпинцях.

Настала ніч. У Орлика вже вислизала з рук тичка, й дуже мучив голод його. Марися, стоячи навколішках над тілом батька, урнванпм голосом проказувала молитви, навколо, аж до обрію, стелився безбережний водяний простір.

Вони впливли в русло якоїсь великої річки, і течія знов понесла пліт швидше. Керувати ним було неможливо. Мабуть, вопи потрапляли у вири, що утворились над степовими западинами, бо пліт крутило на місці. Орлик відчував, що сили залишають його, аж раптом підхопився на ноги й закричав:

— Боже мій! Там світло!

Марися глянула туди, куди він показував рукою. Там, удалині, справді поблискував якийсь вогник, відбиваючись вузькою смужкою в воді.

— То шлюпка з Кларксвілля! — швидко сказав Орлик.—— Янкі вислали її рятувати людей. Аби тільки нас не поминули... Марисю, я тебе врятую... О-го-го-го-о-о!

Орлик гукав і одночас веслував щосили. Вогник все більшав, а в червоному його світлі вирізнялось щось схоже на великий човен. Був він ще дуже далеко, але наблиисався. Проте через деякий час Орлик помітив, що човен не посувається вперед.

Пліт підхопила потужна течія, що йшла в протилежний бік.

Раптом тичка тріснула в Орликових руках. Вонп залишились без весла. Течія відносила їх все далі, вогник зменшувався. На щастя, пліт натрапив на дерево, що самотньо стояло в степу, й застряг у його гіллі.

Вони обоє стали кликати на допомогу, та шум води глушив їх голоси.

—— Я вистрелю,— сказав Орлик,— вони побачать блиск, почують постріл.

Він підняв рушницю й натиснув на гачок, та замість пострілу тільки клацнуло: порох в рушниці замок.

Орлик з розпачу впав на пліт і деякий час лежав як мертвий, нарешті підвівся і сказав:

— Марисю! Іншу дівчину я вже давно б узяв та й завів би у ліс. Думав і з тобою так зробити, але не посмів, бо полюбив тебе. Ходив я по світі, як вовк, і люди мене боялись, а тебе злякався, чимось ти мене, мабуть, причарувала... Та однак ти за мене заміж не підеш: то краще мені вмерти! Я врятую тебе або загину; а як загину, то пожалій і помолись за мене. Чим я перед тобою завинив? Не скривдив же я тебе! Ех, Марпсю, Марисю, бувай здорова, кохана, серденько мов...

І, перш ніж вона здогадалась, що він хоче робити, Орлик кинувся в воду й поплив. Якийсь час вона бачила в темряві його голову й руки, що розтинали воду; бо плавець він був вправний і вперто боровся з течією. Але незабаром він зник з очей. А Орлик плив до берега, щоб врятувати

Марисю. Бистра течія гальмувала його рухи, наче тягнула назад, але він перемагав її й посувався вперед. Якби він обминув течію або потрапив у якусь іншу, він напевне доплив бп. Але зараз, незважаючи на надлюдські зусилля, він посувався вперед дуже повільно. Жовта спінена вода заливала йому очі, він часто підводив голову, вдихак повітря і вдпвлявся в темряву, щоб побачити світло па човні. Його то відкидало високою хвилею назад, то підіймало вгору; він все важче дихав і відчував, що ноги терпнуть. Подумав: "Не допливу", але в цю мить ніби ніжний Марисин голос шепнув йому на вухо: "Рятуй мене!"— і він знов розпачливо став розтинати воду руками. Щоки його надимались, губи випльовували воду, очі вилазили на лоб... Якби він повернувся, то за течією ще доплив би до плота, та вій про це навіть ие думав, бо світло човна все наближалось. Справді, човен теж плив йому назустріч, підхоплений тією течією, з якою він боровся. Раптом він відчув, що ноги йому звела судома. Ще кілька розпачливих зусиль... човен все ближче... "Допоможіть! Рятуйте..." Останнє слово заглушила вода, що залляла йому горло. Вія пірнув. Хвиля пройшла над його головою, та він знову виринув. Човен ось-ось. Він чує вже хлюпіт і скрип весел у кочетах: останній раз напружує голос і гукає про допомогу. Його почули, бо весла заплюскотіли швидше. Але Орлик знову поринув: його закрутив великий вир... Ще якусь мить він чорнів на хвилі, а потім над водою піднялась одна його рука, друга, і він зник у безодні...

А Марися в цей час була на плоту з небіжчиком батьком і дивилась як божевільна на далеке світло.

Течія несла те світло до неї. Незабаром із темряви виринув човен з багатьма веслами, що при світлі то здіймались, то опускались, немов червоні ноги велетенської гусені. Марися почала розпачливо кричати.

— Гей, Сміт! — озвався по-англійськи якийсь голос.— Нехай мене повісять, коли я не чув, як хтось кричав "рятуйте", і коли не чую знов.

За хвилину сильні руки перенесли Марисю в човен, та Орлика в ньому не було.

...Через два місяці вона вийшла зі шпиталю в Літтл-Року і за зібрані людьми гроші поїхала в Нью-Йорк.

Та грошей тих було небагато. Частину дороги вона пройшла пішки, а частину проїхала, бо вже трохп вміла говорити по-англійськи й могла впросити кондукторів, щоб підвезли її задаром. Багато людей жаліли цю бідну, виснажену хворобою, швидше схожу на тінь дівчину з великими синіми очима, яка, плачучи, просила милосердя. Адже не люди знущалися з неї, а життя та його умови. Що в тому американському вирі, в тому велетенському бізнесі мала робити ця польова ліпинецька квітка? Як собі зарадити? Тамтешній важкий віз мусив переїхати через неї й розчавити її кволе тіло, як кожен віз, що проїжджав по квітах па своїй дорозі...

Худенька тремтяча рука потягла за дзвінок у домі на Уотер-стріт в Нью-Йорку. То Марися прийшла шукати помочі у старого пана родом з Познані.

Відчинив їй якийсь чужий, незнайомий чоловік.

— Містер Злотопольський удома?

— А хто це такий?

— Старий пан.— Вона показала візитну картку.

— Помер.

— Помер? А син?.. Пан Вільям?

— Виїхав.

— А панна Дженні, його сестра?

— Виїхала.

Двері перед Марисею зачинились. Вона сіла на порозі й почала втирати сльози. От вона знов опинилася в Нью-Йорку, самотня, безпорадна, без опіки, без грошей, полишена на божу волю.

Чи залишатись тут? Ніколи в світі! Вона піде в порт, до німецьких причалів, кланятиметься в ноги капітанам і проситиме, щоб узяли її, а коли вони змилуються, то на жебраному хлібові перейде Німеччину й повернеться в Ліпинці. Там в Ясько. Крім нього, у неї вже нема нікого на світі. Якщо ж він її не пригорне, якщо забув, якщо одіпхне, то хоч умре коло нього.

Вона пішла в порт і валялася в ногах у німецьких

капітанів... Вони б її взяли, бо коли б хоч трохи поправилася, з неї була б гарна дівчина. Вони б раді взяти, але що ж? Закон не дозволяє... Зрештою — спокуса... Ні, нехай дасть їм спокій.

Вона ходила спати на поміст, на котрому вони спали з батьком тієї незабутньої ночі, коли він хотів її втопити. Живилась тим, що викидала вода, як вони з батьком колись живились. На щастя, було літо, тепло...

Щодня, як тільки розвиднялось, вона вже була коло німецьких причалів, просилась на пароплави, і щодня марно. Але у неї була селянська терплячість. Сили її залишали. Відчувала, що коли зараз не поїде, то незабаром помре, як померли всі, з ким її зводила доля.

Одного ранку вона насилу приплелась, думаючи, що то, мабуть, останній раз, бо завтра в неї вже не стане^ сили. Вона вирішила не цроситись, а тихцем пробратись на перший-ліпгаий пароплав, що відходив у Свропу, і сховатись десь у трюмі; Якщо її знайдуть, коли вже випливуть з порту, то не викинуть же її в море, а як викинуть, то що ж? їй однаково, як умирати, коли вже треба вмерти. Але коло трапа

пасажирів пильно перевіряли, і вартовий одіпхнув її при першій же спробі. Вона сіла на палю коло води й подумала, що в неї, мабуть, починається гарячка, потім заусміха-лась і забурмотіла:

— Хоч я й пані, Яську, та залишилась тобі вірна. Хіба ти мене не знаєш?

У бідолашної була не гарячка: дівчина збожеволіла. Відтоді вона щоденно приходила в порт виглядати Ясь-ка. Люди звикли до неї й часом давали їй милостиню. Вона покірно дякувала, усміхаючись, як дитина. Так тривало місяців зо два. Але одного ранку вона не прийшла в порт, і відтоді її ніхто не бачив. .Тільки поліцейська газета другого дня повідомила, що в самому кінці порту знайдено тіло померлої дівчини, прізвище й походження якої невідомі.